

11.

ทฤษฎีกฎหมายของมาร์กซิสต์ (The Marxist Theory of Law)

ในตอนท้ายของบทวิจารณ์ทฤษฎีนิติศาสตร์เชิงสังคมวิทยาที่เพิ่งกล่าวมา เราได้กล่าวเน้นการถกเถียงเรื่องแบบจำลองสังคมสองแบบจากสองทรรศนะ คือทรรศนะที่มองสังคมในแง่ความกลมกลืนหรือความสมดุล กับทรรศนะที่มองสังคมในแง่ของความขัดแย้งหรือมีธรรมชาติของความขัดแย้งดำรงอยู่ตลอดเวลา ทรรศนะประการหลังออกจะเป็นการมองสังคม (ทุนนิยมเสรี) ด้วยท่าทีที่ค่อนข้างสิ้นหวังในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งต่าง ๆ ในสังคม ขณะเดียวกันก็มองบทบาทของกฎหมายด้วยคุณค่าที่ค่อนข้างจะจำกัดอย่างมาก ๆ ในแง่การเป็นกลไกเพื่อปกป้องผลประโยชน์ของคนเพียงบางกลุ่ม บนความเคลือบแคลงต่อบทบาทหรือคุณค่าของกฎหมายเช่นนี้ เราอาจมีข้อสงสัยได้ว่า ถ้าพึ่งเพียงการพิจารณาในเชิงทฤษฎี (โดยไม่ต้องรอผลการวิจัยเชิงประจักษ์) มีเหตุผลสนับสนุนเพียงพอในว่า กฎหมายจะเป็นเพียงกลไกเพื่อรับใช้ประโยชน์ของคนบางกลุ่มหรือบางชนชั้นที่มีอำนาจในสังคมโดยสิ้นเชิง มิใช่เป็นกลไกที่มีความเป็นอิสระ “ในระดับหนึ่ง” ที่อาจใช้ประนีประนอมผลประโยชน์ขัดแย้งทั้งหลายได้ไม่มากนักน้อย ต่อปัญหาที่จึงจำเป็นต้องสืบค้นสู่ต้นรากของทฤษฎีความขัดแย้ง ซึ่งกล่าวได้ว่ามีลัทธิมาร์กซ (Marxism) หรือทฤษฎีกฎหมายของมาร์กซิสต์รองรับอยู่ เริ่มจากจุดนี้เองที่เป็นความสำคัญหรือความจำเป็นในการเรียนรู้และทำความเข้าใจต่อทฤษฎีกฎหมายของมาร์กซิสต์ดังกล่าว และไม่ว่าเราจะยอมรับหรือไม่ยอมรับในคำอธิบายของฝ่ายมาร์กซิสต์ก็ตาม มิติการมองกฎหมายในเชิงการเมืองก็นับว่าช่วยขยายแง่มุมการมองบทบาทหรือธรรมชาติของกฎหมายไปอีกชั้นหนึ่ง อย่างน้อยก็ชวนให้ท้าทายพิสูจน์หักล้างทฤษฎีดังกล่าว

ในการศึกษาทฤษฎีกฎหมายของมาร์กซิสต์หรือพวกสังคมนิยม ในขั้นแรกน่าจะเริ่มจากการทำความเข้าใจถ้อยคำสำคัญบางคำของฝ่ายมาร์กซิสต์ ซึ่งเป็นเสมือนพื้นฐานความคิดหรือความเชื่อของฝ่ายนี้ กล่าวคือ⁽¹⁾

(1) George Novack, "Polemics in Marxist Philosophy", (Monad Press New York, 1978), PP. 312 - 3

1. **สสารนิยม (Materialism)** : เป็นแนวคิดพื้นฐานทางปรัชญาของลัทธิมาร์กซ์ ซึ่งเชื่อว่าสสารหรือวัตถุทั้งหลายเป็นประธานของความเคลื่อนไหวที่เป็นจริงทั้งหลาย สสารเป็นปฐมธาตุของสิ่งทั้งหลาย จิตเป็นสิ่งที่โดยทั่วไปถูกกำหนดโดยสสาร หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ สสารเป็นประธานเหนือจิต ในแง่นี้ลัทธิมาร์กซ์จึงถือว่าโดยทั่วไปสสารหรือเงื่อนไขทางวัตถุ และธรรมชาติเป็นตัวกำหนดหลักในแง่สาเหตุ ซึ่งใช้อธิบายพัฒนาการของสังคมและความคิดต่าง ๆ

2. **ประติการหรือวิภาษวิธี (Dialectic)** : หมายถึงกฎแห่งกฎพัฒนาของสรรพสิ่ง เป็นกฎที่อธิบายว่าการเปลี่ยนแปลงในเชิงพัฒนาต่าง ๆ ซึ่งกระทำผ่านกระบวนการของความขัดแย้งภายในล้วนเป็นสิ่งสากล ซึ่งเกิดขึ้นทั้งในสิ่งที่ไร้ชีวิตและในธรรมชาติที่มีชีวิตเช่นเดียวกับพัฒนาการของสังคมและในกระบวนการความคิดของมนุษย์ ประติการจึงเป็นกฎที่ว่าด้วยความเป็นไปได้ของสรรพสิ่งที่เชื่อว่ามีลักษณะเคลื่อนไหว, พัฒนาและเปลี่ยนแปลง โดยวิธีทาง หรือโดยกระบวนการของความขัดแย้งภายในสิ่งนั้น ๆ

3. **สสารนิยมประติการ (Dialectical Materialism)** โลกทรรศน์ทางปรัชญาของมาร์กซ์ (Karl Marx) และเอนเงิลส์ (Frederick Engels) ซึ่งเชื่อว่าสสารเป็นตัวกำหนดหลักของความเป็นไปต่าง ๆ โดยมีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงไปตามกฎประติการข้างต้น

4. **สสารนิยมประวัติศาสตร์ (Historical Materialism)** หมายถึงการปรับใช้หลักสสารนิยมประติการเข้ากับการศึกษาพัฒนาการของสังคม หรือประวัติศาสตร์ของมนุษย์ โดยถือว่าความคิดของมนุษย์และบรรดาสถาบันต่าง ๆ ในสังคม (รวมถึงกฎหมาย, ศิลปกรรม, การเมือง, อุดมการณ์,...) เป็นเสมือนโครงสร้างส่วนบนของสังคม (Super Structure of Society) ที่เป็นผลผลิตหรือถูกกำหนดโดยส่วนใหญ่จากรากฐาน ทางวัตถุและเทคโนโลยีซึ่งแน่นอน กล่าวคือ เศรษฐกิจหรือความสัมพันธ์ทางการผลิตซึ่งเป็นเสมือนโครงสร้างส่วนฐานของสังคม (Infra Structure of Society) และพลังจูงใจให้มีการเปลี่ยนแปลงสังคม (สังคมซึ่งยังเป็นรัฐหรือมีการปรากฏตัวของรัฐบาล) คือการต่อสู้ของชนชั้นที่เป็นปรปักษ์กันอันเนื่องมาจากความขัดแย้งทางวัตถุหรือเศรษฐกิจ

เมื่อเข้าใจถึงความคิดรากฐานบางประการดังกล่าวแล้ว ก่อนที่จะเข้าสู่รายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับทฤษฎีกฎหมายของฝ่ายมาร์กซิสต์ มีข้อสรุปหรือข้อสังเกตเบื้องต้นที่สมควรระลึกไว้เกี่ยวกับภาพรวมกว้าง ๆ ของธรรมชาติหรือความเป็นมาของทฤษฎีกฎหมายนี้บางประการอันได้แก่⁽²⁾

(2) ข้อสรุปหรือข้อสังเกตต่าง ๆ นี้ โดยทั่วไปสกัดจาก จรัญ โฆษณานันท์, “กฎหมายกับสิทธิเสรีภาพในสังคมไทย : เส้นขนานจาก 2475 ถึงปัจจุบัน”, อ้างแล้ว, หน้า 27 - 40 (บทที่ 4 โครงสร้างแห่งสังคมกับปัญหาความไม่เป็นธรรมของกฎหมาย)

1. หากพิจารณากันในแง่ตัวอักษรแล้ว ไม่ปรากฏว่ามีทฤษฎี หรือแนวความคิดเกี่ยวกับกฎหมายที่ถูกสร้างขึ้นอย่างเป็น “ระบบ” ในงานเขียนดั้งเดิมของ มาร์กและเอนเงิลส์ซึ่งเป็นผู้ให้กำเนิดลัทธินี้ ข้อเขียนของมาร์กซ์และเอนเงิลส์ที่เกี่ยวกับกฎหมายล้วนมีลักษณะเป็นเพียงการวิจารณ์หรือเสียดสีกฎหมายหรือปรัชญากฎหมายของฝ่ายทุนนิยม ซึ่งเขียนขึ้นอย่างกระจัดกระจาย, ไม่มีความต่อเนื่องเป็นระบบและเป็นข้อความสั้น ๆ ทั้งสิ้น

แม้เอนเงิลส์เอง ก็ยืนยันในภายหลังว่า จริง ๆ แล้วไม่มีอุดมการณ์กฎหมายแบบสังคมนิยมหรือแบบชนชั้นกรรมาชีพ เช่นเดียวกับที่ไม่มีปรัชญากฎหมายแบบสังคมนิยม หากมีแต่ข้อเรียกร้องกฎหมายแบบสังคมนิยมหรือกรรมาชีพ (Socialist legal demands) ซึ่งเป็นความจำเป็นอันขาดไม่ได้ในการต่อสู้ทางชนชั้นทางการเมืองโดยที่ข้อเรียกร้องนี้ต้องสร้างขึ้นบนพื้นฐานของความสัมพันธ์ที่ดำรงอยู่จริง (Actually existing relations) มิใช่บนพื้นฐานของปรัชญากฎหมาย⁽³⁾ และจากแง่มุมนี้ย่อมสะท้อนให้เห็นธรรมชาติของลัทธิมาร์กซ์ดั้งเดิมที่เน้นความสำคัญของการปฏิบัติหรือความจริงอันเป็นรูปธรรมมากกว่าทฤษฎี หรือปรัชญานามธรรมทางกฎหมาย และหากเปรียบเทียบกับข้อถกเถียงของปรัชญากฎหมายสำนักอื่น ๆ ที่มีแก่นประเด็นวนเวียนอยู่กับเรื่อง “สิ่งที่เป็นอยู่จริง” (IS) หรือ “สิ่งที่ควรจะเป็น” (Ought) ความสนใจของลัทธิมาร์กซ์ในด้านกฎหมายดูเหมือนจะเปลี่ยนมาเน้นเรื่อง “สิ่งที่สามารถกระทำได้จริง” (Can) มากกว่าอย่างอื่น

2. ทฤษฎีหรือข้อสรุปทางความคิดเกี่ยวกับกฎหมายหรือธรรมชาติของกฎหมายโดยนักทฤษฎีกฎหมายของฝ่ายมาร์กซิสต์(ทั้งโซเวียต, จีน และอื่น ๆ) ล้วนมีลักษณะของการสังเคราะห์, สร้างหรือตีความขึ้นเองบนพื้นฐานของแนวความคิดหรือข้อเขียนที่กระจัดกระจาย ไม่เป็นระบบของทั้งมาร์กซ์และเอนเงิลส์ข้างต้น

3. นอกเหนือจากการสร้างหรือตีความธรรมชาติของกฎหมาย บนพื้นฐานของแนวความคิดเกี่ยวกับกฎหมายที่ไม่เป็นระบบดังกล่าว ทฤษฎีกฎหมายของฝ่ายมาร์กซิสต์ช่วงต้น ๆ (หลังการปฏิวัติปี 1917 ของรัสเซีย) ยังวางอยู่บนพื้นฐานของแนวคิดนิยัตินิยมทางเศรษฐกิจ (Economic Determinism) (แนวความคิดที่ถือว่าเศรษฐกิจเป็นตัวกระทำฝ่ายเดียว หรือเป็นเหตุปัจจัยเดียวที่กำหนดความเป็นไปต่าง ๆ ในสังคม) ซึ่งมีการตีความกันสับสนวุ่นวายคือ แก่นความคิดสำคัญของมาร์กซิสต์ น่าสังเกตว่าข้อสังเกตประการนี้สะท้อนให้เห็นความบกพร่องหรือความจำกัดในตัวลัทธินี้เองที่ไม่มีความสมบูรณ์ในตัวเอง และมีประเด็นทางความคิดสำคัญ ๆ หลายอันที่ยังเคลือบคลุมไม่หนักแน่นเป็นจุดโหว่ในการแปลความต่าง ๆ

(3) อ้างใน Peter Schottler, “Friedrich Engels and Karl Kautsky as Critics of ‘Legal Socialism’”, (Iain Stewart, tran.), (14 International Journal of the Sociology of Law 1986), P. 18

4. จากท่าทีเชิงเสียดสีเย้ยหยันทั้งของมาร์กซและเองเงลส์ด้อบทบาท หรือคุณค่าทางกฎหมายของสังคมนิยม บวกกับการตีความทฤษฎีกฎหมายของนักทฤษฎีมาร์กซิสต์ซึ่งค่อนข้างหยาบกระด้างหรือบกพร่องข้างต้นทำให้เกิดหรือนำไปสู่การสร้างท่าทีเหยียดหยันคุณค่าของกฎหมายทั่วไป, นำไปสู่ทฤษฎีที่มุ่งทำลายหรือจงเกลียดจงชังกฎหมาย (Juristic Nihilism) ในหมู่นักทฤษฎีกฎหมายมาร์กซิสต์รุ่นแรก ๆ

5. ความผิดพลาดหรือบกพร่องล้มเหลวในทางการเมืองของการจัดการปกครองของสังคมนิยมซึ่งปรากฏเด่นชัดจากลักษณะความเป็นเผด็จการ จำกัดสิทธิเสรีภาพในสังคมใหม่หลังการปฏิวัติ (โดยเฉพาะในรัสเซียช่วงสมัยที่ สตาลิน (Stalin) ครองอำนาจเป็นต้นมา) นับเป็นเงื่อนไขสำคัญที่นำไปสู่การเคลื่อนไหวตีความธรรมชาติ หรือคุณค่าของกฎหมายใหม่ในทิศทางที่ยอมรับความสำคัญ, ความจำเป็นของกฎหมายหรือความเป็นไปได้ของบทบาทที่สร้างสรรค์ของกฎหมายในการปกครองสังคมนิยมหรือการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนจากการใช้อำนาจเผด็จการของรัฐหรือพรรคคอมมิวนิสต์ ขณะเดียวกันก็วิพากษ์โจมตีทฤษฎีกฎหมายของมาร์กซิสต์รุ่นแรก ๆ (หลังการปฏิวัติปี 1917) ว่าได้สร้างทฤษฎีกฎหมายมาร์กซิสต์ขึ้นมาอย่างบิดเบือน ท่าทีใหม่ทางความคิดร่วมสมัย(แม้ในหมู่นักวิชาการมาร์กซิสต์ของรัฐสังคมนิยมเอง) จึงเห็นโน้มเอียงว่าในความเป็นจริงแล้ว บทวิจารณ์อุดมการณ์กฎหมายของลัทธิมาร์กซหาได้ระงับลัทธิมาร์กซในการสร้างทฤษฎีกฎหมายซึ่งสัมพันธ์กับปรากฏการณ์ทางสังคมที่สำคัญอื่น ๆ อาทิเช่น เศรษฐกิจ, รัฐ, ชนชั้น, การเมือง, การศึกษา และวัฒนธรรมไม่รวมทั้งมิได้ปฏิเสธความจำเป็นในการมีจุดยืนทางด้านกฎหมาย หรือข้อสรุปตัดสินทางกฎหมายสำหรับการศึกษาสภาพแวดล้อมสังคม การวิพากษ์วิจารณ์โน้มน้าวทางกฎหมาย (Juridical outlook) ของลัทธิมาร์กซ กล่าวอย่างถึงที่สุดแล้วคงมิใช่เพราะเรื่องหลักการทางกฎหมาย (Legal Postulate) แต่หากเป็นการวิจารณ์ต่อความผิดพลาดทางความคิดที่เน้นหลักการทางกฎหมายอย่างเกินเลยไม่ได้ สัดส่วนกับองค์ประกอบทางสังคมอื่น ๆ ซึ่งมีความสำคัญอย่างมากต่อความเข้าใจกระบวนการความเป็นไปของชีวิตทางสังคม⁽⁴⁾

ความคิดทางกฎหมายของมาร์กซและการตีความความคิดของเขาภายหลัง

ถึงแม้ว่าข้อสรุปเบื้องต้นที่เพิ่งกล่าวผ่านมาจะแสดงให้เห็นท่าทีของมาร์กซ ในเชิงเหยียดหยันต่อบทบาทของกฎหมายในระบบทุนนิยม เป็นเรื่องน่าสนใจว่าท่าทีความคิดดังกล่าวแตกต่างจากทฤษฎีในวัยหนุ่มของเขาซึ่งเชื่อถือศรัทธาในกฎหมายทั้งยังแสดงออกซึ่งความคิดฝักใฝ่ในปรัชญากฎหมายธรรมชาติด้วยซ้ำไป

(4) V.A. Tumanov, "Contemporary Bourgeois Legal Thought", (Progress : Moscow, 1974), P. 39

มาร์กซเกิดเมื่อวันที่ 5 พฤษภาคม 1818 ที่ปรัสเซีย (Prussia) โดยมีพ่อเป็นทนายความ เชื้อชาติยิวที่มีฐานะดีและรู้จักมักคุ้นกับบอว์แตร์และรุสโซเป็นอย่างดี โดยพื้นฐานทางครอบครัว แล้วจึงมีแนวโน้มสนับสนุนระบอบประชาธิปไตยในแบบของฝรั่งเศส และมาร์กซเองก็คงได้รับอิทธิพลความคิดด้านนี้มาจากพ่อของเขา⁽⁵⁾

หลังจากจบการศึกษาจากโรงเรียนมัธยมแล้ว มาร์กซหนุ่มก็ไปศึกษาวิชากฎหมายที่มหาวิทยาลัยบอนน์ เมื่อ ค.ศ. 1835 ช่วงแรก ๆ เขาก็มีลักษณะเป็นคนหนุ่มที่สนใจการขีดเขียนบทกวี บทละคร และนวนิยายซึ่งส่วนใหญ่เป็นแนวโรแมนติกหรือรัก ๆ ใคร่ ๆ ต่อมาเมื่ออายุได้ 19 ปี เขาได้เริ่มหันมาสนใจศึกษาวิชาปรัชญาเป็นพิเศษ ซึ่งน่าสังเกตว่าความสนใจในวิชาปรัชญาของเขามีจุดเริ่มต้นที่สำคัญมาจากความพยายามในการเขียนความเรียง ขนาดยาวในเรื่องนิติปรัชญา ขณะที่เขาศึกษาวิชากฎหมาย⁽⁶⁾ จนเมื่ออายุได้ 23 ปี มาร์กซก็สำเร็จปริญญาเอกทางด้านปรัชญาจากมหาวิทยาลัยเจนา โดยเขียนงานวิทยานิพนธ์เรื่อง “ความแตกต่างระหว่างปรัชญาว่าด้วยธรรมชาติของเดโมเครตัสกับอียิปโตวรัส”

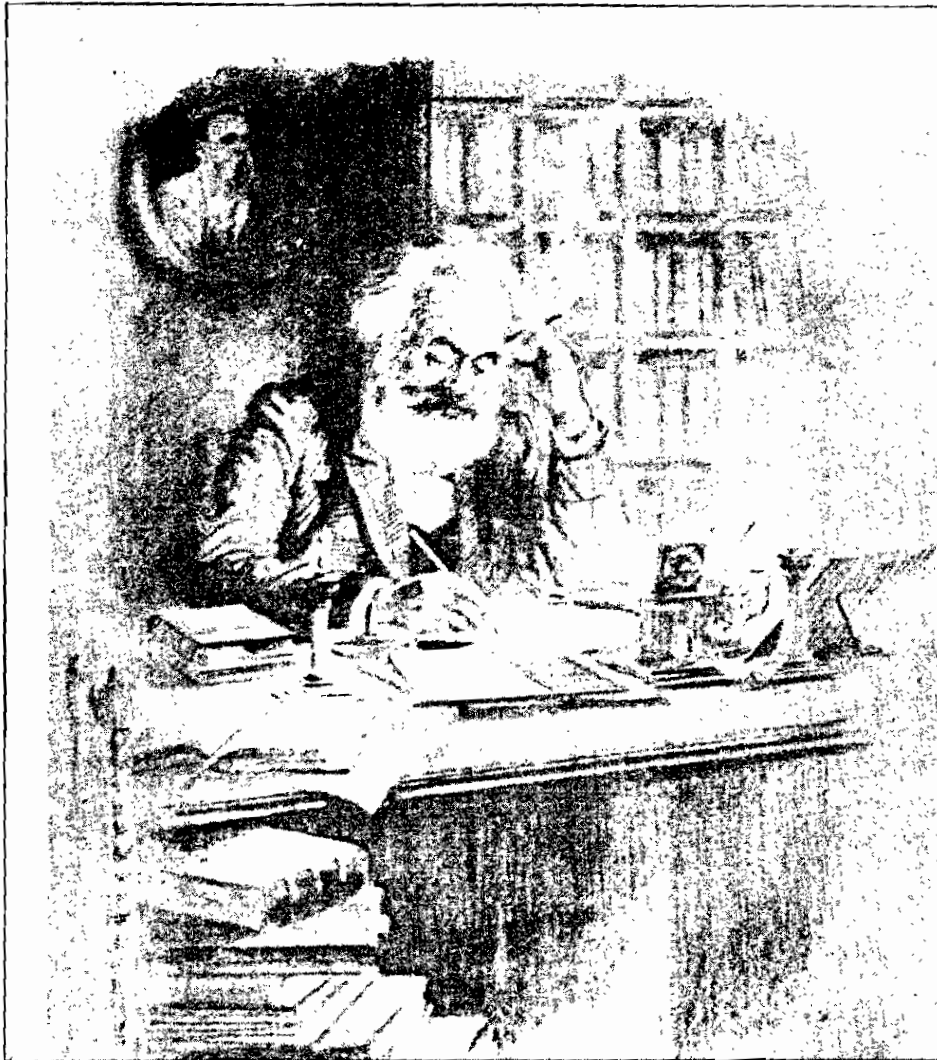
หลังจากสำเร็จการศึกษาแล้ว มาร์กซก็ตั้งใจจะใช้ชีวิตเป็นอาจารย์ สอนหนังสือในมหาวิทยาลัย แต่ก็ต้องประสบความผิดหวัง เนื่องจากผู้บริหารมหาวิทยาลัยขณะนั้น ไม่ชอบแนวความคิดในลักษณะก้าวหน้าซึ่งต่อต้านคัดค้านศาสนาโดยเฉพาะในเรื่องพระเจ้า จนในที่สุดเขาต้องเปลี่ยนเข้าไปทำอาชีพเป็นบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ซึ่งทำให้เขาต้องขัดแย้งกับเจ้าหน้าที่เซ็นเซอร์ข่าวของรัฐบาลเป็นประจำ อาชีพนักหนังสือพิมพ์ในวัยหนุ่มของเขา จึงนับเป็นประสบการณ์ช่วงแรก ๆ ของเขาที่ต้องต่อสู้กับการกดขี่บีบบังคับจากเจ้าหน้าที่รัฐบาลปรัสเซีย และจากประสบการณ์นี้เองที่ทำให้เขาเขียนความเรียงวิพากษ์วิจารณ์ระบบเซ็นเซอร์ข่าวของรัฐบาลในชื่อเรื่อง “ข้อคิดเห็นต่อคำสั่งเซ็นเซอร์ล่าสุดของปรัสเซีย” (Comments on the Latest Prussian Censorship Instruction) (เขียนขึ้นในปี 1842) อันเป็นงานชิ้นแรกของเขาที่ปรากฏต่อสาธารณชน

และจากงานเขียนชิ้นนี้เองที่สะท้อนอิทธิพลของแนวความคิดกฎหมายธรรมชาติภายในตัวมาร์กซหนุ่ม ดังความบางตอนที่ว่า⁽⁷⁾

(5) ทวีป วรดิถ, “ชีวิตและงานของคาร์ลมาร์กซ”, อ้างในเอกสารกลุ่มสาขาวิชาเศรษฐศาสตร์การเมือง ประกอบการประชุมสมัชชาวิชาการสังคมศาสตร์เพื่อการวิจัยประจำปี 2526 จัดโดยสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า 1

(6) Karl Marx, “A Biography”, (Progress, Moscow, 1973) P. 26

(7) Loyd D. Easton & Kurt H. Guddat, “Writing of the Young Marx on Philosophy and Society”, (Anchor Books, New York, 1967), PP. 67 - 92

MARX, Karl (1818 - 1883), drawing by N. Zhukov.

“.....กฎหมายที่มีเงื่อนไขซ่อนเร้น, กฎหมายซึ่งได้รับบรรทัดฐาน อันเป็นภาวีสัยเป็นกฎหมายของลัทธิก่อการร้าย (Terrorism) เช่นเดียวกับกฎหมายที่ Robespierre ประกาศใช้ในภาวะฉุกเฉินของรัฐหรือที่จักรพรรดิโรมันประกาศใช้เพราะเหตุความระส่ำระสายของบรรทัดฐาน กฎหมายดังกล่าวมิใช่เป็นเรื่องว่างเปล่าแต่เป็นบทลงโทษของสิ่งซึ่งหาใช่กฎหมาย.....กฎหมายในลักษณะเช่นนี้หาใช่เป็นกฎหมายของรัฐต่อประชาชน แต่เป็นกฎหมายของพรรค ๆ หนึ่งต่อพรรคอื่น กฎหมายที่มีเงื่อนไขซ่อนเร้นดังกล่าวเป็น การปิดกั้นความเสมอภาคของบุคคลต่อกฎหมายมันมิใช่เป็นกฎหมายแต่หากเป็น เรื่องอำนาจหรือสิทธิพิเศษ (A Privilege).....”

งานเขียนของมาร์กซช่วงวัยหนุ่ม กล่าวโดยสรุปแล้ว สัมพันธ์กับความเชื่อถือศรัทธาในแนวคิดมนุษยนิยม (Humanism) และธรรมชาตินิยม (Naturalism) อันทำให้เขามีท่าทีต่อต้านความคิดแบบ Legal Positivism และสำนักกฎหมายประวัติศาสตร์ ของซาวีญี (Savigny) ซึ่งเขาเห็นว่าเป็นความคิดที่มุ่งเน้นแต่เรื่องประสิทธิภาพการทำงานของกฎหมาย (กรณี Legal Positivism) หรือยึดอยู่กับอดีต(กรณีสำนักกฎหมายประวัติศาสตร์) โดยที่เขาเห็นแย้งกับซาวีญีว่าแท้จริงแล้วกฎหมายไม่มีประวัติศาสตร์ซึ่งเป็นอิสระหรือเป็นตัวของตัวเองในชนิดที่ตัดขาดจากเศรษฐกิจ, การเมือง และวัฒนธรรม⁽⁸⁾ ในทางตรงข้ามมาร์กซกลับเน้นความสำคัญของกฎหมายในแง่เป็นบรรทัดฐานเชิงคุณค่า (Normative Approach to Law) ซึ่งเป็นลักษณะของการยอมรับความสำคัญของกฎหมายธรรมชาติ⁽⁹⁾ โดยถือว่า กฎหมายอันแท้จริง (True Law) จะต้องมีลักษณะสากลที่สะท้อนถึงกฎเกณฑ์ภายในชีวิตทางสังคมของมนุษย์ (Man's social being) และความต้องการภายในของกิจกรรมแห่งความเป็นมนุษย์อันแท้จริง (Truely human activities)⁽¹⁰⁾ อย่างไรก็ตามจากประสบการณ์ชีวิต และพัฒนาการทางปัญญาที่เพิ่มมากขึ้นตามวัยของเขา ประกอบกับการหันมาทุ่มเทความสนใจศึกษาเรื่องเศรษฐกิจตลอดจนการได้เข้าร่วมในปฏิบัติการที่เป็นจริงต่าง ๆ ในการเปลี่ยนแปลงสังคม แนวความคิดทางปรัชญา และการเมืองของเขาในระยะหลังจึงบ่งชี้ลักษณะความคิดแบบสสารธรรม (Materialism) โดยเน้นการเข้าสู่ปัญหาในแง่รูป

(8) อ้างใน Mihailo Markovic, "The Principle of Equal Self - Determination as a Basis for Jurisprudence", (Archiv for Right and Social Philosophy, No. 13, 1980), P. 184

(9) William Leon Mc Bride, "Marxism and Natural Law" (The American Journal of Jurisprudence, Vol. 15, 1970) P. 130 ; Timothy O'Hagan", "The End of Law?" Op.cit., P. 53

(10) Alice Erh. Soon Tay & Eugene Kamenka, "Marxism, Socialism and the Theory of Law", (23 Columbia Journal of Transnational Law, 1985), P. 229

กรรมทางเศรษฐกิจมากกว่าการวิจารณ์หรือเข้าสู่ปัญหาในเชิงปรัชญาแบบเดิมและปฏิเสธความสำคัญของเรื่องหลักการนามธรรมต่าง ๆ โดยเฉพาะหลักคุณค่านามธรรมที่แน่นอนเด็ดขาดหรือเป็นนิรันดร์ และในระยะหลัง ๆ นี้เองที่ปรากฏทรรศนะการจัดกระจายในงานเขียน บางชิ้นของเขาที่แสดงออกถึงท่าทีวิพากษ์วิจารณ์ความสำคัญของกฎหมาย⁽¹¹⁾

และจากข้อเขียนต่าง ๆ ดังกล่าวนี้อีกที่ต่อมาได้ทำให้นักทฤษฎีมาร์กซิสต์รุ่นหลังจำนวนหนึ่งสรุปความเกี่ยวกับธรรมชาติหรือบทบาทของกฎหมายออกเป็นข้อสรุปสำคัญหลายประการ กล่าวคือ

1. กฎหมายเป็นผลผลิตหรือผลสะท้อนของโครงสร้างทางเศรษฐกิจหรือเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ
2. กฎหมายเป็นเสมือนหนึ่งเครื่องมือหรืออาวุธที่ชนชั้นปกครองสร้างขึ้น เพื่อปกป้องอำนาจของตน
3. ในสังคมคอมมิวนิสต์ที่สมบูรณ์ กฎหมายในฐานะที่เป็นเครื่องมือของการควบคุมสังคมจะเหือดหายและสูญสิ้นไปในที่สุด

ตรรกะแห่งข้อสรุปข้างต้นและข้อถกเถียงเกี่ยวกับความชอบธรรมของข้อสรุป

ข้อสรุปสามประการดังกล่าวอาจฟังดูไม่คุ้นหูนักกฎหมายทั่วไป แต่หากกล่าวจำเพาะในหมู่นักทำกิจกรรมสังคมฝ่ายก้าวหน้าของไทยแล้ว ดูเหมือนจำนวนไม่น้อยที่เคยรับฟังคำกล่าวดังกล่าว ยิ่งหากเป็นคนหนุ่มสาวที่มีจิตสำนึกในเชิงสังคมสูงช่วงปี 2516 - 2519 หลังจากการเกิดเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่กระแสความคิดสังคมนิยมครอบงำอุดมการณ์ของปัญญาชนหนุ่มสาวในรั้วมหาวิทยาลัย ดูเหมือนว่าบทสรุปดังกล่าวจะจับใจจับใจปัญญาชนจำนวนมากในขณะนั้นเลยทีเดียว อย่างไรก็ตาม นำเสียดายที่บทสรุปเช่นนี้ได้รับความเชื่อถือจากปัญญาชนฝ่ายหนึ่งโดยขาดการศึกษาวิเคราะห์ถึงเหตุผล, ความเป็นมาอย่างจริงจัง หลายคราว บทสรุปนี้จึงกลายเป็นประหนึ่งบทสวดมนต์ในคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ ที่มีแต่ศรัทธาให้กับถ้อยคำในบทสวดนั้น แต่ไม่มีความเข้าใจหรือการเข้าถึงคำแปลบทสวดดังกล่าวและเราคงไม่อาจปฏิเสธได้ว่า ศรัทธาที่ปราศจากเหตุผลบ่อยครั้งที่มีค่าเท่ากับความมั่งงายหรืออิทธิพลที่อาจนำมาซึ่งความผิดพลาดต่าง ๆ ให้เกิดขึ้นได้เสมอ

1. ข้อสรุปว่ากฎหมายเป็นผลผลิตหรือผลสะท้อนของโครงสร้างทางเศรษฐกิจหรือเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ

(11) ดูข้อเขียนเกี่ยวกับกฎหมายของมาร์กซ (และเอนเงิลส์) ได้ใน Paul Phillips, "Marx and Engels on Law and Laws". (Martin Robertson, Oxford, 1980)

ข้อสรุปเช่นนี้เป็นการมองว่ารูปแบบและเนื้อหาของกฎหมายนั้น แท้จริงเป็นเพียงผลผลิตของโครงสร้างหรือระบบเศรษฐกิจ โดยเหตุนี้รูปแบบและเนื้อหาของกฎหมายจึงแปรเปลี่ยนไปเรื่อยตามความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจในสังคมนั้น ๆ

มูลกำเนิดของข้อสรุปนี้เป็นผลของการตีความทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ประวัติศาสตร์ของมาร์กซและเอนเงิลส์ โดยถือว่า บรรดารูปการทั้งหลายซึ่งเป็นจิตสำนึกของมนุษย์ในเรื่องการเมือง, สังคม, ศาสนา, วัฒนธรรม หรือกฎเกณฑ์ทางสังคมต่าง ๆ ล้วนถูกกำหนดโดยระบบการผลิตหรือระบบเศรษฐกิจที่เป็นอยู่ โดยที่รูปการของจิตสำนึกดังกล่าวเป็นเสมือน “โครงสร้างส่วนบนของสังคม” ซึ่งวางอยู่บนฐานของระบบเศรษฐกิจหรือ “โครงสร้างส่วนล่างหรือส่วนฐานของสังคม” ขณะเดียวกันก็ถือว่า กฎหมายเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างส่วนบนของสังคม โดยที่รูปแบบเนื้อหาหรือแนวความคิดทางกฎหมาย จะเป็นผลสะท้อนของระบบเศรษฐกิจหรือการพัฒนาทางเศรษฐกิจ

ในที่นี้ ขอให้สังเกตที่มา(บางส่วน)ของข้อสรุปเช่นนี้จากงานเขียนของมาร์กซเองในหนังสือ “บทนำบทวิจารณ์เศรษฐศาสตร์การเมือง” (A Contribution to the Critique of Political Economy) ที่กล่าวว่า⁽¹²⁾

“ในการผลิตทางสังคมเพื่อการดำรงอยู่ มนุษย์ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ต่อการก้าวเข้าสู่ความสัมพันธ์ที่แน่นอนหนึ่งซึ่งเป็นอิสระจากเจตจำนงของเขาเองกล่าวคือ ความสัมพันธ์ของการผลิตซึ่งสอดคล้องกับขั้นตอนที่แน่นอนหนึ่งในพัฒนาการของพลังทางวัตถุของการผลิตของมัน ส่วนรวมทั้งหมดของความสัมพันธ์ในการผลิตดังกล่าวได้ประกอบขึ้นมาเป็นโครงสร้างทางเศรษฐกิจของสังคมอันเป็นพื้นฐานที่แท้จริง ซึ่งโครงสร้างส่วนบนทางการเมืองและกฎหมายได้ก่อตั้งอยู่ และซึ่งสอดคล้องกับรูปแบบอันแน่นอนของจิตสำนึกทางสังคม วิธีการผลิตในชีวิตทางวัตถุเป็นตัวกำหนดเงื่อนไขโดยทั่วไปของสังคม การเมือง และกระบวนการทางจิตใจของมนุษย์ มันมิใช่จิตสำนึกของมนุษย์ซึ่งเป็นผู้กำหนดความเป็นอยู่ของเขา แต่หากตรงข้ามกันความเป็นอยู่ของเขากำหนดจิตสำนึก”

“ความสัมพันธ์ทางกฎหมายและบรรดารูปแบบของรัฐ ไม่อาจถูกเข้าใจได้โดยตัวของมันเองหรือไม่อาจอธิบายได้โดยสิ่งที่เรียกว่า ความก้าวหน้าพัฒนาของจิตใจมนุษย์เท่านั้นซึ่งหยั่งรากอยู่ในเงื่อนไขทางวัตถุของชีวิต พร้อมกับเปลี่ยนแปลงรากฐานทางเศรษฐกิจโครงสร้างส่วนบนของสังคมทั้งหมดก็จะถูกเปลี่ยนรูปไปด้วยไม่เร็วกว่าช้า”

(12) Marx & Engels, “Selected Works”, (Progress Publishers, Moscow 1977), Vol. 1, P. 503

ตามข้อสรุปดังกล่าว หากจะอธิบายให้เป็นรูปเป็นร่างขึ้นในเชิงวิจารณ์ หรือตีความกฎหมายในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ก็คงจะได้ว่า ภายใต้ระบบทุนนิยมเนื้อหาและรูปแบบของกฎหมายโดยส่วนรวมย่อมสอดคล้องกันกับปรัชญาหรือเป้าหมายของระบบเศรษฐกิจ ดังกล่าว การส่งเสริมลัทธิปัจเจกชนนิยม, การสนับสนุนให้เกิดการแข่งขันทางเศรษฐกิจอย่างเสรีโดยหย่อนการคำนึงถึงปัญหาความไม่เสมอภาคของการแข่งขัน สิ่งเหล่านี้ภายใต้ปรัชญาพื้นฐานของระบบทุนนิยมโดยทั่วไป จะถูกส่งผ่านไปยังเนื้อหาของกฎหมายด้วย เราอาจแสดงความสัมพันธ์ได้ง่าย ๆ ดังนี้

ธรรมชาติของระบบทุนนิยม —————> ธรรมชาติเนื้อหาของกฎหมายโดยทั่วไป
 การปรับเปลี่ยนธรรมชาติของระบบทุนนิยม —————> การปรับเปลี่ยนธรรมชาติของกฎหมาย
 (อาจเปลี่ยนเป็นทุนนิยมสวัสดิการ)

อย่างไรก็ตาม ข้อสรุปดังกล่าวที่มองว่ากฎหมายเป็นผลผลิต หรือผลสะท้อนของระบบเศรษฐกิจ โครงสร้างทางเศรษฐกิจ ก็สร้างข้อกังขาหรือข้อโต้แย้งขึ้นในภายหลังเนื่องจากข้อสรุปดังกล่าวมองว่า ปัจจัยทางเศรษฐกิจ “อย่างเดียว” ที่เป็นตัวกำหนดกฎหมาย ในขณะที่เงื่อนไขอื่น ๆ ในสังคม อาทิ การเมือง, อุดมการณ์, วัฒนธรรม ศีลธรรมหรือหลักความยุติธรรมต่าง ๆ ล้วนถูกละเลยไม่ให้ความสำคัญใด ๆ เลยต่อความเป็นไปของกฎหมาย กฎหมายในทรรคนะเช่นนั้นจึงมิได้มีอะไรเลย นอกจากเป็นการทำงานหรือผลสะท้อนของการเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจซึ่งปราศจากการดำรงอยู่ที่เป็นอิสระใด ๆ เลย

กล่าวโดยส่วนรวมข้อสรุปดังกล่าวเป็นการสะท้อนให้เห็นความเชื่อในปรัชญาแบบนียัตินิยมทางเศรษฐกิจ (Economic Determinism) หรือ “เศรษฐกิจกำหนด” อันเป็นปรัชญาความเชื่อที่ว่าเงื่อนไขทางเศรษฐกิจหรือผลประโยชน์ของตนเองในเชิงเศรษฐกิจ เป็นตัวกำหนดตัดสินใจการกระทำของปัจเจกชนในเรื่องการเมืองโดยตรง

ในที่นี้ หากหันไปมองที่รูปความสัมพันธ์เชิงอุปมาของโครงสร้างสังคม ตามทฤษฎีสังคมนิยมประวัติศาสตร์ (Historical Materialism) ซึ่งแยกสังคมออกเป็นสองส่วนคือโครงสร้างส่วนฐานและโครงสร้างส่วนบน การยอมรับในปรัชญาแบบนียัตินิยมทางเศรษฐกิจ หรือบทบาทชี้ขาดของเศรษฐกิจซึ่งกระทำต่อโครงสร้างส่วนบนของสังคม(อันรวมถึงกฎหมาย) กล่าวในทางตรงข้ามแล้วย่อมหมายความว่า โครงสร้างส่วนบนของสังคมไม่มีอิทธิพลใด ๆ ที่จะกระทำต่อโครงสร้างส่วนฐานเลย หรืออีกนัยหนึ่ง โครงสร้างส่วนฐานไม่อาจถูกกำหนดโดยโครงสร้างส่วนบน

ปัญหาว่า ข้อสรุปดังกล่าวถูกต้องตามทฤษฎีของฝ่ายมาร์กซิสต์เองแล้วหรือ จุดนี้เห็นว่า เป็นปัญหาสำคัญซึ่งมักมีการโต้เถียงกันอยู่เสมอในเชิงทฤษฎีจนอาจกล่าวได้ว่าเป็นจุดปะทะบางหนึ่งในหลาย ๆ จุดของลัทธิมาร์กซ

อย่างไรก็ตาม ในข้อนี้หากพิจารณาโดยละเอียดจากงานเขียนของมาร์กซซึ่งเป็นผู้ให้กำเนิดลัทธินี้ จะพบว่าตัวมาร์กซเองไม่เคยปฏิเสธไว้ที่ใดเลยถึงความเป็นไปได้ ที่โครงสร้างส่วนฐานถูกกำหนดหรือถูกกระทำโดยโครงสร้างส่วนบนในทางตรงกันข้ามกัน งานเขียนหลาย ๆ ชิ้นของมาร์กซดังอาทิ “Grundrisse”, “Communal Reform and the Kolnische Zeitung” หรือ “Poverty of Philosophy” ต่างก็ปรากฏข้อความซึ่งแสดงนัยของการยอมรับในผลกระทบซึ่งกันและกัน (Reciprocal Effect) ของโครงสร้างส่วนบนหรือกฎหมายที่อาจมีต่อเศรษฐกิจ⁽¹³⁾ เริ่มต้นจากจุดนี้เองที่เราไม่อาจยอมรับได้กับข้อสรุปที่มีลักษณะด้านเดียวว่า กฎหมาย (ในฐานะส่วนหนึ่งของโครงสร้างส่วนบน) เป็นสิ่งที่ถูกกำหนด(ฝ่ายเดียว)โดยเศรษฐกิจ เพราะแม้พิจารณาที่เนื้อหาแห่งทฤษฎีสังคมนิยมประวัติศาสตร์(ของมาร์กซ์เอง) ก็อาจแปลความได้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างฐานและโครงสร้างส่วนบนของสังคมเป็นไปในเชิงประติการซึ่งต่างฝ่ายต่างกระทำต่อกัน มิใช่ว่าทุกสิ่งทุกอย่างอันมิใช่เรื่องเศรษฐกิจ เป็นเพียงผลผลิตโดยตรงหรือโดยทันทีของเหตุปัจจัยทางเศรษฐกิจ เป็นไปได้ว่า ปัจจัยทางเศรษฐกิจในท้ายที่สุด (Ultimately) อาจเป็นตัวเงื่อนไขพื้นฐานที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลง แต่รูปการณ์ของจิตสำนึกอื่น ๆ ในโครงสร้างส่วนบนของสังคม ก็อาจส่งผลสะท้อนกลับต่อเศรษฐกิจได้

น่าสนใจว่า ข้อสรุปที่รอบด้านมากขึ้นเช่นนี้มีปรากฏอยู่ในจดหมายหลาย ๆ ฉบับที่เอนกเงิลส์ (Engels) เพื่อนรักเพื่อนตายของมาร์กซ ได้เขียนถึงมิตรสหายบางคนเพื่อให้อธิบายประเด็นเกี่ยวกับทฤษฎีสังคมนิยมประวัติศาสตร์แทนมาร์กซ (หลังจากมาร์กซเสียชีวิตแล้ว) ดังอาทิ :

“...ตามแนวความคิดของสังคมนิยมประวัติศาสตร์ ปัจจัยที่เป็นตัวกำหนดในท้ายที่สุดในประวัติศาสตร์ คือ การผลิตและการผลิตซ้ำของชีวิตจริง มาร์กซและข้าพเจ้าไม่เคยยืนยันสิ่งใดที่มากกว่านี้ ดังนั้นถ้าหากมีผู้ใดบิดผันสิ่งนี้ด้วยการพูดว่า ปัจจัยทางเศรษฐกิจเป็นตัวกำหนดเพียงสิ่งเดียว ผู้นั้นก็กำลังเปลี่ยนแปลงข้อความดังกล่าวให้เป็นวลีที่ไร้ความหมายว่างเปล่าอย่างปราศจากเหตุผล”

...จดหมายของ Engels ถึง J. Bloch (ลงวันที่ 21 กันยายน 1890)

“พัฒนาการทางการเมือง, กฎหมาย, ศาสนา, วรรณคดี, ศิลปะและอื่น ๆ ล้วนวางอยู่บนฐานของการพัฒนาทางเศรษฐกิจ แต่ทว่าทั้งหมดนี้ ต่างก็กระทำปฏิกริยาต่อกันและกันรวมทั้งต่อฐานทางเศรษฐกิจด้วย มันมิใช่ว่า สถานการณ์ทางเศรษฐกิจเป็นสาเหตุ ผู้เป็นตัวกระทำฝ่ายเดียว ในขณะที่สิ่งอื่น ๆ เป็นเพียงผลลัพธ์(จากเศรษฐกิจ)ที่ไร้การตอบโต้...”

จดหมายจาก Engels ถึง W. Borgius (ลงวันที่ 25 มกราคม 1894)

(13) Paul Phillips, “Marx and Engels on Law and Law” : P. 193, P. 200

จากนัยของการตีความเข้าใจใหม่รวมทั้งข้อเขียนต่าง ๆ ของเองเกลส์ดังกล่าว จึงอาจสรุปได้ว่า แท้จริงแล้วแม้พิจารณาจากแกนกลางของทฤษฎีหรือปรัชญาสารธรรมประวัติศาสตร์ของมาร์กซิสต์เอง กฎหมายก็มีใช่เป็นเพียงผลสะท้อนที่เชื่อง ๆ ของเศรษฐกิจ ระบบเศรษฐกิจในทุกกรณี ถึงแม้ว่าเราอาจยอมรับในความสำคัญของเศรษฐกิจในฐานะเป็นปัจจัยสำคัญหลักอันหนึ่งที่กำหนดรูปแบบและเนื้อหาของกฎหมาย

ประเด็นเรื่องปฏิสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างส่วนฐานและโครงสร้างส่วนบน ในปัจจุบันจึงดูเหมือนเป็นที่ยอมรับกันทั่วไป โดยมีมาร์กซิสต์บางกลุ่ม (Hegelian Marxist) หันมาพุ่งจุดสนใจใหม่สู่แนวคิดเรื่อง “ตัวสื่อกลาง” (Mediating) ในระหว่างโครงสร้างทั้งสองส่วน ซึ่งดำรงอยู่มากมายในกระบวนการพัฒนาเปลี่ยนแปลงสังคม⁽¹⁴⁾

2. ข้อสรุปว่ากฎหมายเป็นเสมือนหนึ่งเครื่องมือหรืออาวุธที่ชนชั้นปกครองสร้างขึ้น เพื่อปกป้องอำนาจของตน/กฎหมายเป็นเครื่องมือกดขี่ของชนชั้นปกครอง

ข้อสรุปที่ค่อนข้างแข็งกร้าวเช่นนี้ ความจริงมิใช่เป็นสิ่งที่นักลัทธิมาร์กซ์เฟิงประดิษฐ์ขึ้น คงอาจจำได้บ้างว่าเมื่อคราวที่กล่าวถึงเรื่องปรัชญากฎหมายธรรมชาติ ได้เคยเสนอทรรศนะของพวกโซฟิสต์ (Sophist) บางกลุ่มที่คัดค้านกฎหมายธรรมชาติ และมองกฎหมายว่าเป็นเพียงสิ่งที่มนุษย์หรือกลุ่มบุคคลที่มีอำนาจสร้างขึ้นเพื่อปกป้องผลประโยชน์ของตนโดยมีการเปรียบเปรยกฎหมายว่าเป็นเสมือนใยแมงมุมที่มีไว้เพื่อดักสัตว์เล็ก ๆ เท่านั้น ทรรศนะที่มองกฎหมายในฐานะเป็นเครื่องมือของบุคคลหรือชนชั้นที่ครองความเป็นใหญ่ (Hegemony) ในสังคม แท้จริงจึงมีปรากฏอยู่ในภูมิปัญญาของกรีกโบราณมานานนับพัน ๆ ปีแล้ว หาใช่เรื่องใหม่เลย แต่ทว่าอิทธิพลความคิดหรือข้อสรุปความคิดเช่นนั้นอาจมีน้ำหนักแตกต่างกัน เนื่องจากการปรากฏตัวของความคิดนี้ในยุคใหม่เป็นไปโดยผ่านลัทธิการเมืองที่มากด้วยอิทธิพลความสำคัญระดับหนึ่งในสังคมโลกปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้จึงไม่แปลกเลยที่แม้ในบ้านเรา ข้อสรุปความคิดนี้ก็เป็นที่เชื่อถือยอมรับในหมู่พวกที่มีความคิดแบบสังคมนิยม บทกวีวรรณคดีของ “นายภูติ” ที่ว่า “...ชั้นใดเขียนกฎหมาย ก็แน่ไซ้ไรเพื่อชั้นนั้น” จึงเป็นบทกวีที่ค่อนข้างคุ้นหูต่อบุคคลหรือนักกฎหมายที่สนใจแนวคิดแบบสังคมนิยมและน่าจะเชื่อว่ามีบุคคลจำนวนมากมิใช่น้อยที่ยึดมั่นอย่างจริงจังในข้อสรุปหรือบทกวีดังกล่าวโดยมิได้มีการสืบค้นความหมาย หรือพิสูจน์ความชอบธรรมของข้อสรุปนี้อย่างจริงจัง

(14) นักลัทธิมาร์กซ์สายเฮเกลหรือกลุ่มนักลัทธิมาร์กซ์สำนักแฟรงเฟิร์ต (The Frankfurt School) เชื่อว่าการเปลี่ยนแปลงใด ๆ ที่เกิดขึ้นระหว่างสิ่งอันเป็นคู่ตรงข้าม (อาทิฐานเศรษฐกิจและโครงสร้างส่วนบนของสังคม) ไม่อาจอธิบายได้อย่างง่าย ๆ ว่าเกิดเพราะปัจจัยหนึ่งส่งผลกระทบถึงอีกปัจจัยหนึ่งที่เป็นตัวตรงข้าม หากแต่เกิดจากการกระทำผ่าน “ตัวสื่อกลาง” ที่ดำรงอยู่ในกระบวนการทางสังคม รายละเอียดเพิ่มเติมขอให้อู กายูจนา แก้วเทพ, “พัฒนาความคิดมาร์กซิสต์ในศตวรรษที่ 20 : สำนักแฟรงเฟิร์ต”, (วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง, ปีที่ 4 เล่ม 1 กันยายน 2527), หน้า 74 82, 86 - 87

ที่มาของข้อสรุปข้างต้นอาจสืบร่องรอยไปยังข้อเขียนของมาร์กซ และเอนเงิลส์ใน “คำประกาศของพรรคคอมมิวนิสต์” (Manifesto of the Communist Party) อันเป็นงานเขียนสั้น ๆ ชิ้นหนึ่ง ซึ่งมีข้อความบางตอนที่กล่าวเสียดสีกฎหมายของชนชั้นเจ้าสมบัติ (Bourgeoisie)

“...ปรัชญาความคิดทางกฎหมายของพวกเขาเจ้าเป็นเพียงเจตจำนงของชนชั้นพวกเขาเอง ที่ถูกนำมาตราบัญญัติเป็นกฎหมายใช้บังคับสำหรับคนทั้งปวง โดยที่ลักษณะสำคัญและทิศทางของเจตจำนงนั้น ได้ถูกกำหนดโดยเหล่าเงื่อนไขการดำรงอยู่ทางเศรษฐกิจของชนชั้นพวกเขา”(15)

ดูเหมือนว่าจากความรีบด่วนของการสรุปความจากถ้อยคำของมาร์กซที่กล่าวขึ้นสั้น ๆ ในเชิงข้อสังเกตหรือวิจารณ์กฎหมายของฝ่ายนายทุน ทำให้เกิดข้อสรุปทางทฤษฎีกฎหมาย จากนักทฤษฎีมาร์กซิสต์ทั่วไปว่า กฎหมายคือเครื่องมือกดขี่ทางชนชั้นหรือกฎหมายเป็นเพียงการแสดงออกซึ่งเจตจำนงของชนชั้นปกครองมิใช่เป็นการแสดงออกซึ่งเจตจำนงร่วม หรือเจตจำนงทั่วไปของประชาชนตามทฤษฎีของเมธิกกฎหมายบางคน กฎหมายตามคำนิยามเช่นนี้จึงถือเป็นผลิตภัณฑ์หรือเครื่องมือของฝ่ายปกครอง ซึ่งล้วนถูกประทับตราแห่งชนชั้นซึ่งขึ้นมาเป็นผู้ปกครองสังคมทั้งสิ้น เมื่อมองด้วยแว่นสีทางอุดมการณ์เช่นนี้ ปัญหาว่ากฎหมายจะมีบทบาทรับใช้ใครหรือมีเนื้อหาอย่างไร ในทฤษฎีของมาร์กซจึงหลีกเลี่ยงไม่พ้นที่จะต้องพิจารณาประเด็นสำคัญ 2 ประเด็น คือ หนึ่ง ชนชั้นใดที่เป็นผู้ออกกฎหมายและสองเงื่อนไขทางเศรษฐกิจนั้นเป็นเช่นใด หรืออีกนัยหนึ่งระบบเศรษฐกิจขณะนั้นเป็นระบบอะไร

ถึงตรงนี้เองที่เราต้องตั้งคำถามว่า จริงหรือที่ “โดยความหมายทั่วไป” แล้วกฎหมายคือเครื่องมือกดขี่ทางชนชั้นหรือเครื่องมือกดขี่ของชนชั้นปกครอง

อีกครั้งหนึ่งที่เราต้องกลับไปพิจารณาบทวนข้อเขียนสั้น ๆ ของมาร์กซ ใน “คำประกาศของพรรคคอมมิวนิสต์” ที่ได้กล่าวมาแล้วก่อนหน้า ความที่ต้องตราไว้ ณ. ที่นี้ก็คือ ข้อเขียนหรือคำแถลงดังกล่าวของมาร์กซน่าจะเป็นเพียงการแสดงออกให้เห็น ลักษณะของกฎหมายภายใต้บริบทของสังคมหนึ่งที่มีความบกพร่องในตัวเอง ทว่าข้อเขียนนี้มีได้เป็นข้อสรุปหรือคำตัดสินเกี่ยวกับธรรมชาติทั่วไปของกฎหมาย, เป็นเพียงแต่คำวิจารณ์กฎหมายในสังคมทุนนิยมเท่านั้น (ซึ่งอาจถูกบางส่วนหรือผิดส่วนใหญ่ก็ได้) ในขณะที่เดียวกันข้อเขียนสั้น ๆ ดังกล่าว ก็มีได้พูดวิจารณ์กล่าวหาไว้โดยตรงว่า ชนชั้นเจ้าสมบัติผู้มีอันจะกินทั้งหลายซึ่งเป็นส่วนใหญ่ในสังคมทุนนิยมจะใช้กลไกทางกฎหมายที่ตนยึดครอง หรือมีอิทธิพลในลักษณะที่เป็นการกดขี่ หรือทำลายผลประโยชน์ของชนชั้นระดับล่างที่ไม่มีอิทธิพลในสังคมเสมอไป ความข้อนี้ เอนเงิลส์

(15) อังโน จรัญ โฆษณานันท์, “กฎหมายกับสิทธิเสรีภาพในสังคมไทยฯ”, อ้างแล้วหน้า 33

ก็ได้เคยกล่าวในเชิงรับรองไว้เช่นกันว่า “...มีเพียงนาน ๆ ครั้งที่ประมวลกฎหมายจะเป็นการแสดงออกโดยตรงหรืออย่างบริสุทธิ์ ถึงการครอบงำของชนชั้นหนึ่ง ๆ”⁽¹⁶⁾

ยิ่งกว่านี้เมื่อหันมามองที่สภาพความเป็นจริงภายในสังคม โดยเฉพาะในสังคมทุนนิยมเพื่อสังคม (Welfare Capitalist Society) เราจะพบว่า มีกฎหมายหลาย ๆ ฉบับที่มีเนื้อหาก้าวหน้าปกป้องผลประโยชน์ของคนส่วนใหญ่ที่ยากไร้ไว้โดยตรง อาทิ เช่นกฎหมายคุ้มครองแรงงาน, กฎหมายประกันสังคม, กฎหมายป้องกันการผูกขาด ซึ่งจะเห็นได้ว่าเป็นกฎหมายที่รัฐหรือฝ่ายปกครองจำต้องตราขึ้นเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน

ความเช่นนี้มีใช่เป็นการกล่าวอ้างอย่างลอย ๆ ดังเคยมีงานวิจัยของ J. Mollenkopf ซึ่งพบว่า องค์การด้านนิติบัญญัติทั้งหมดของอเมริกาในช่วงปี 1930 ซึ่งรู้จักกันดีในเรื่องโครงการ New Deal ล้วนถูกโต้แย้งคัดค้านจากกลุ่มทุนนิยมที่ทรงอิทธิพลจำนวนมาก G. Willam Domoff ก็ชี้ให้เห็นว่าทฤษฎีเครื่องมือนักคิดที่ทางชนชั้นนั้นยากที่จะนำมาใช้อธิบายการเกิดขึ้นของ พ.ร.บ. แรงงานสัมพันธ์แห่งชาติ ซึ่งมีลักษณะก้าวหน้าได้

น่าสังเกตว่า ข้อบกพร่องของข้อสรุปทางทฤษฎีดังกล่าว ทำให้เกิดข้อโต้แย้งในหมู่มาร์กซิสต์ตะวันตก และนำไปสู่การเกิดขึ้นของคำอธิบายใหม่จากสำนักโครงสร้างนิยม (Structuralist School) ซึ่งมีนักวิชาการสำคัญ อาทิ C. Offe, N. Poulantzas หรือ L. Althusser เป็นแกนสำคัญ โดยที่สำนักโครงสร้างนิยมนี้พยายามอธิบายถึงประเด็นเรื่องปัญหาความขัดแย้งในระหว่างชนชั้นปกครองด้วยกัน อันเนื่องจากความไม่เท่าเทียมกันในระดับความเข้มข้นทางอุดมการณ์แบบทุนนิยม ข้อนี้จึงนับเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้ผลประโยชน์ของกลุ่มทุนไม่อาจผสมกลมกลืนกันได้เสมอไป อย่างไรก็ตามแม้จะเชื่อในเรื่องความขัดแย้งซึ่งผลประโยชน์ในกลุ่มทุนสำนักโครงสร้างนิยมก็ยังยืนยันถึงบทบาทของรัฐในการสืบต่อผลประโยชน์ของชนชั้นนายทุน “ในระยะยาว” อยู่ โดยเห็นว่าความสัมพันธ์ที่เป็นภววิสัยเชิงโครงสร้างระหว่างรัฐและทุนนิยมจะเป็นตัวประกันว่า ภายใต้ข้อจำกัดอันเป็นผลจากความขัดแย้งภายใน และการต่อสู้ทางชนชั้นรัฐจะยังคงบทบาทระยะยาวเพื่อผลประโยชน์ของชนชั้นนายทุน แต่ในขณะเดียวกันก็เป็นอิสระจากการแทรกแซงโดยตรงของทุนคนใดคนหนึ่ง และในการปกป้องผลประโยชน์ระยะยาวเช่นนี้ทำให้รัฐหลีกเลี่ยงมิได้ในการบัญญัติกฎหมาย หรือใช้กลไกทางกฎหมายที่มีนัยก้าวหน้าเพื่อยุติ

(16) ความข้อนี้ปรากฏอยู่ในจดหมายที่เองเกลส์เขียนถึง C. Schmidt เมื่อวันที่ 27 ตุลาคม ค.ศ. 1890, อ้างใน E. Bodenheimer, “Jurisprudenc”, Op.cit., P. 80

ความขัดแย้งในสังคม, เพื่อรักษาไว้ซึ่งการอยู่รอดของระบบ หรือเพื่อดำรงความชอบธรรม (Legitimacy) ของระบบในสายตาประชาชน⁽¹⁷⁾

ในแง่นี้จึงดูเหมือนว่า รัฐหรือกฎหมาย(ในฐานะโครงสร้างส่วนบนของสังคม) มีความเป็นอิสระโดยสัมพัทธ์ (Relative Autonomy) จากฐานโครงสร้างแห่งระบบเศรษฐกิจ แต่ทั้งนี้ก็มีข้อสังเกตจากนักวิชาการมาร์กซิสต์ตะวันตกด้วยกันว่า อิสระโดยสัมพัทธ์เช่นนี้ จะปรากฏอยู่สูงในปัญหาพิพาทที่เกี่ยวกับการสะสมทุนหรือผลประโยชน์ของกลุ่มทุนใดกลุ่มหนึ่งในระหว่างชนชั้นนายทุนด้วยกัน แต่ระดับความเป็นอิสระเช่นนี้จะลดน้อยลงในกรณีที่เกี่ยวข้องกับการรักษาไว้ซึ่งความสัมพันธ์ของการผลิต (Relation of Production) แบบทุนนิยม⁽¹⁸⁾

แนวคิดของสำนักโครงสร้างนิยมจากตะวันตกดังกล่าว อาจนับเป็นคำอธิบายร่วมสมัยหนึ่งที่กล่าวถึงอยู่เสมอในหมู่นักวิชาการสายมาร์กซิสต์ตะวันตก แต่แม้ว่าคำอธิบายของสำนักคิดนี้จะให้คำตอบที่ดูน่ารับฟังมากกว่าพวกมาร์กซิสต์ดั้งเดิมเกี่ยวกับธรรมชาติ หรือบทบาท(ทางการเมือง)ของกฎหมายในสังคม ประเด็นสำคัญที่สำนักคิดนี้มองข้ามความสำคัญไปน่าจะอยู่ที่เรื่องบทบาทความสำคัญของพลังฝ่ายก้าวหน้าต่าง ๆ ในสังคมหรือเรื่องการยอมรับความสำเร็จของฝ่ายประชาชนทั่วไปในการต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งกฎหมายที่ปกป้องผลประโยชน์ของคนส่วนรวมมากขึ้น ซึ่งกล่าวเป็นหลักการทั่วไปอีกนัยหนึ่งก็คือ ประเด็นปัญหาพื้นฐาน เรื่องการยอมรับในประการ (Dialectic) ระหว่างรัฐและชนชั้นต่าง ๆ ในสังคมนั่นเอง จากจุดนี้เราคงจะอนุมานได้ว่ายิ่งสังคมมีการพัฒนา(ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ, การเมืองและสังคม)มากขึ้นเพียงใดก็ดี เรื่องของเหตุผลหรือความชอบธรรมจะเข้ามาปรากฏในเนื้อหาของกฎหมายมากขึ้น กฎหมายมีอาจเป็นเพียงการแสดงออกซึ่งอำนาจหยาบ ๆ ของผู้ปกครองอย่างง่าย ๆ ตลอดไป ธรรมชาติแห่งเนื้อหาของกฎหมายจึงมีลักษณะพลวัต (Dynamic) ตามพลวัตของสังคม

อย่างไรก็ตาม ขอให้เข้าใจด้วยว่าปัญหาเรื่องกฎหมายที่ก้าวหน้า หรือกฎหมายเพื่อสวัสดิการสังคม (Welfare law) เหล่านี้ ก็เป็นประเด็นถกเถียงแม้ในหมู่มาร์กซิสต์อยู่เช่นกัน กล่าวคือฝ่ายหนึ่งมองว่ากฎหมายเหล่านี้ถูกสร้างขึ้นในลักษณะเป็นเล่ห์กลของชนชั้นปกครองในการผ่อนปรนแรงกดดันทางสังคมหรืออำพรางสภาพความเป็นจริงของการกดขี่ในสังคม ขณะเดียวกับที่วิพากษ์โจมตีบรรดาผู้ที่เกี่ยวข้องหรือสนใจให้ความสำคัญต่อกฎหมายเหล่านี้ แต่อีกฝ่ายหนึ่งก็กลับเห็นค่านิยมยืนยันการให้ความสำคัญต่อกฎหมายที่มีลักษณะก้าวหน้า โดยอ้างอิงเหตุผลสนับสนุน

(17) William Chambliss & Robert Seidman, "Law, Order and Power". (Addison-Wesley Publishing Company, 1982), P. 308

(18) Ibid., P. 313

จากตัวทฤษฎีมาร์กซิสต์เองในฐานะที่กฎหมายดังกล่าวเป็นผลิตภัณฑ์หนึ่งของความสำเร็จในการต่อสู้ทางชนชั้นในสังคมเช่นกัน

รวมความแล้วข้อสรุปถึงธรรมชาติกฎหมายทั่วไปว่าเป็นเพียงเครื่องมือกดขี่ของชนชั้นปกครอง จึงมิใช่ข้อสรุปที่ถูกต้องชอบธรรมนัก แม้เมื่อพิจารณาที่กันอย่างจริงจังจากทฤษฎีของมาร์กซิสต์เอง นอกจากนั้นการมองธรรมชาติของกฎหมายในแง่ลบตายตัว ดังกล่าวยังประกอบด้วยท่าทีแบบอภิปรายซึ่งมีความเชื่อในลักษณะสัมบูรณ์ภาพของธรรมชาติสิ่งหนึ่ง ๆ ซึ่งเป็นความเชื่อที่ไม่ต้องตรงกับความเป็นจริง

อย่างไรก็ตาม เป็นเรื่องน่าเศร้าที่ข้อสรุปซึ่งหยาบกระด้าง และค่อนข้างแข็งทื่อดังกล่าวกลับปรากฏว่าเป็นที่ยอมรับอย่างเป็นทางการของรัฐสังคมนิยม และในหมู่นักทฤษฎีกฎหมายของมาร์กซิสต์ดั้งเดิม โดยเฉพาะในช่วงต้น ๆ ที่ลัทธินี้ถูกนำมาใช้ในทางปฏิบัติหลังการปฏิวัติเมื่อปี 1917 โดยมีนักทฤษฎีกฎหมายที่มีชื่อเสียงหลาย ๆ คนของรัสเซีย อาทิ Stuchka, Vyshinsky กล่าวยืนยันถึงบทบาทของกฎหมายในฐานะเป็นเครื่องมือปกป้องผลประโยชน์ทางชนชั้น หรือเป็นกลไกเพื่อการข่มขู่บังคับและสร้างความแปลกแยกต่อชีวิตในสังคม

ข้อสรุปดังกล่าว นับว่าเป็นการสร้างทัศนคติ หรือท่าทีในแง่ลบต่อคุณค่าในตัวเองของกฎหมายอย่างมาก กฎหมายถูกมองว่าเป็นเพียงกลไกของการกดขี่หรือปราบปรามฝ่ายตรงข้ามของรัฐ ไม่มีสิ่งใดที่เรียกว่าเป็นความดีงาม, ความยุติธรรม หรือคุณค่าใด ๆ เชื่อมอยู่ภายในกฎหมาย กฎหมายในรัฐสังคมนิยมช่วงต้น ๆ จึงกลายเป็นกลไกอันน่าสะพรึงกลัวสำหรับการปราบปรามศัตรูทางชนชั้น, สำหรับผู้ที่คิดเห็นตรงข้ามกับระบบหรือเพื่อป้องกันการฟื้นตัวของระบบทุนนิยมส่วนใหญ่ อันเป็นบทบาทของกฎหมายในเชิงทำลายล้าง (Destructive) มากกว่าในเชิงการสร้างสรรค์ (Constructive)

อย่างไรก็ดี จากประสบการณ์ของการพัฒนาสังคมภายใต้อุดมการณ์มาร์กซิสต์ ที่มีปัญหาต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมายโดยเฉพาะปัญหาเรื่องความเป็นเผด็จการของรัฐสังคมนิยม ปัญหาเรื่องการจำกัดสิทธิเสรีภาพหรือการละเมิดสิทธิมนุษยชน หลังจากยุคแห่งเผด็จการเบ็ดเสร็จของสตาลิน (Stalin) ในรัสเซียได้สิ้นสุดลง บรรยากาศแห่งการถกเถียง ทบทวนความผิดพลาดต่าง ๆ ก็ได้เกิดขึ้น ผู้นำใหม่ของรัสเซียขณะนั้นคือ ครุสเชฟ (Nikita Khrushchev) ได้กล่าวประณามความผิดต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในยุคสมัยของสตาลิน และพยายามที่จะรื้อฟื้นการยกย่องเชิดชูความมีคุณค่าสูงสุดของกฎหมาย (The Sovereignty of Law) ขณะเดียวกันก็ให้ถือว่า กฎหมายเป็นการแสดงออกซึ่งเจตจำนงอันเป็นเอกภาพของประชาชนทุกคน มิใช่เป็นเจตจำนงของชนชั้นหนึ่งที่มีอำนาจในสังคม แนวทรรศนะนี้ได้นำไปสู่การยอมรับ (อย่างน้อยในเชิงทฤษฎี) ความสำคัญหรือคุณค่ากฎหมายที่เพิ่มขึ้นรวมทั้งนำไปสู่การเกิดขึ้นของ สิ่งนี้อาจเรียกว่าเป็นหลักนิติธรรมแบบสังคมนิยม

(Socialist Legality) ในฐานะเป็นหลักหมายของการค้าประกันสิทธิเสรีภาพของประชาชน อันเป็นบทบาทของกฎหมายในเชิงสร้างสรรค์ซึ่งเน้นความสำคัญของระเบียบแบบแผนแห่งกฎเกณฑ์ (Formalized rules) ความถูกต้องของการปกครอง (Administrative Correctness), ความแน่นอนและคาดทำนายได้ของกฎหมาย⁽¹⁹⁾

อย่างไรก็ตามมีข้อน่าสังเกตเพิ่มเติมบางประการว่า แนวทรรศนะดังกล่าว ในช่วงแรก ๆ ของการก่อตัว (1956) กลับถูกต่อต้านคัดค้านอย่างมากจากรัฐสังคมนิยมอีกแห่งหนึ่ง คือ ประเทศจีน ซึ่งยืนยันว่านโยบายของพรรค (มิใช่เจตจำนงของคนทั่วไป) คือวิญญูณของกฎหมาย (Party Policy is the Soul of Law) แนวคิดเกี่ยวกับกฎหมายของจีนยังคงยึดอยู่กับข้อสรุปเดิม ๆ ของนักทฤษฎีมาร์กซิสต์ ที่มองกฎหมายเป็นเพียงเครื่องมือชิ้นหนึ่งที่ไร้คุณค่าศักดิ์ศรีใด ๆ ประหนึ่งทาสในสายตาของนายทาส ที่มีไซ่เป็นมนุษย์ซึ่งมีศักดิ์ศรีหรือคุณค่าในตัวเองโดยเฉพาะหลังจากที่มีการทำปฏิวัติวัฒนธรรมครั้งใหญ่ (Cultural Revolution) ในช่วงทศวรรษที่ 60 ซึ่งอาจเรียกว่าเป็นยุคมืดของพัฒนาการด้านกฎหมายในประเทศจีนเนื่องจากไม่มีการสอนวิชากฎหมายกันอีกต่อไป⁽²⁰⁾ บรรดาศาสตราจารย์ทางกฎหมายต้องเปลี่ยนอาชีพหรือมีฉะนั้นก็ถูกนำไปอบรมให้การศึกษาใหม่ (ทางความคิด) ตามชนบท ขณะเดียวกันหลักการสำคัญทางกฎหมายไม่ว่าจะเป็นหลักความเป็นอิสระของศาล, หลักความเสมอภาคของบุคคลต่อหน้ากฎหมาย, หลักข้อสันนิษฐานเรื่องความบริสุทธิ์ของผู้ถูกกล่าวหาหรือจำเลยก่อนมีคำพิพากษา หรือหลักทางกระบวนการยุติธรรมต่าง ๆ ล้วนถูกวิพากษ์วิจารณ์จากพรรคคอมมิวนิสต์ว่าเป็นข้ออ้างของพวกฝ่ายขวาที่นำมาใช้ต่อต้านพรรคโดยมองข้ามธรรมชาติทางชนชั้นของกฎหมาย พร้อมกับนั้นก็มีการสรรเสริญแซ่ซ้องภาวะการไม่มีกฎหมาย (Lawlessness) กันอย่างเอิกเกริก จนหลังจากที่ เหมา เจ๋อ ดุง (Mao Tse-Tung : 1893 - 1976) ได้เสียชีวิตและตามมาด้วยการหมดอำนาจของพวกกลุ่มผู้นำสำคัญ 4 คน (Gang of Four) หลังจากนั้นเองที่บทบาทความสำคัญของกฎหมายได้ถูกรื้อฟื้นขึ้นพิจารณาใหม่ในประเทศจีน

(19) หลักนิติธรรมแบบสังคมนิยม (Socialist Legality) ได้ถูกบรรจุในรัฐธรรมนูญโซเวียต (1977) หลาย ๆ มาตรา โดยเน้นการรักษาความศักดิ์สิทธิ์ของกฎหมาย, การคุ้มครองผลประโยชน์ของสังคม และหลักประกันสิทธิเสรีภาพของประชาชน รายละเอียดในส่วนนี้ขอให้ดู Christopher Osakwe, "The Four Images of Soviet Law : A Philosophical Analysis of the Soviet Legal System", (Texas International Law Journal, Winter, 1985, Vol. 21, No. 1), PP. 10-2

(20) ปราบกฏข้อเท็จจริงว่า คณะนิติศาสตร์เป็นคณะแรกในสถาบันการศึกษาที่ถูกปิดในช่วงปฏิวัติวัฒนธรรมและเป็นคณะสุดท้ายที่เปิดภายหลังการเริ่มต้นยุคใหม่โดย เต็ง เสี่ยว มิง ผู้สนใจในปัญหาเกี่ยวกับการศึกษากฎหมายในประเทศจีน นับแต่การปฏิวัติ โปรดอ่านรายละเอียดใน Han Depei & Stephen Kanter, "Legal Education in China," (The American Journal of Comparative Law, Vol. 32, No. 3, 1984)

ในยุคสมัยของ เติ้ง เสี่ยว ผิง (Deng Xiaoping) ซึ่งหันมาตระหนักถึงความจำเป็นในการสร้าง “ระบบกฎหมายสังคมนิยมที่มีลักษณะแบบจีน” โดยเริ่มมีความเชื่อว่าระบบกฎหมายเป็นสิ่งหนึ่งซึ่งอาจช่วยป้องกันมิให้เกิดเหตุอันน่าสะพึงกลัวที่เกิดขึ้นระหว่างการปฏิวัติวัฒนธรรมได้ รวมทั้งความเชื่อว่ากฎหมายเป็นสิ่งที่จะช่วยประชาชนในการต่อสู้คัดง้างการใช้อำนาจโดยมิชอบของรัฐซึ่งละเมิดสิทธิเสรีภาพของผู้คน เติ้ง เสี่ยว ผิง ก็เคยกล่าวไว้ชัดเจนในจุดนี้ โดยเห็นว่า “นับเป็นความจำเป็นที่จะต้องวางหลักเกณฑ์ในระบบกฎหมาย กฎศรัทธาและระเบียบข้อบังคับ เพื่อสร้างประชาธิปไตยภายใต้รูปแบบของระบบกฎหมาย⁽²¹⁾ และนับจากปี ค.ศ. 1979 ถึงปัจจุบัน รัฐบาลจีนก็ได้ทำการสร้างประมวลกฎหมายและตรากฎหมายต่าง ๆ ออกมาอย่างมากมาย เฉพาะอย่างยิ่งรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ (ค.ศ. 1982) ซึ่งมีบทบัญญัติรับรองความศักดิ์สิทธิ์และความสำคัญสูงสุดของกฎหมายที่ไม่มีบุคคลใด ๆ (ไม่ว่าจะเป็นเอกชนหรือพรรคคอมมิวนิสต์) จะสามารถอยู่เหนือได้อย่างไรก็ตาม นำสังเกตเพิ่มเติมว่าการพัฒนาความคิดทางนิติศาสตร์ หรือระบบกฎหมายของจีนข้างต้นมีส่วนสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับเหตุผลทางเศรษฐกิจที่รัฐบาลจีนหันมาเน้นความสำคัญของการพัฒนาทางเศรษฐกิจตามนโยบายสี่ทันสมัย (การสร้างความทันสมัยในด้านอุตสาหกรรม, เกษตรกรรม, วิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี, และการป้องกันประเทศ) แรงกดดันทางเศรษฐกิจนี้จึงทำให้ต้องมีการตรากฎหมายใหม่ ๆ ขึ้นมา ทั้งที่เกี่ยวกับกฎหมายส่งเสริมการลงทุน ควบคู่ไปกับการยืนยันความศักดิ์สิทธิ์ของกฎหมายในการปกป้องสิทธิในด้านต่าง ๆ ของเอกชน อย่างน้อยก็เพื่อประกันความมั่นใจแก่นักลงทุนต่างชาติในการคุ้มครองสิทธิทางกฎหมายต่าง ๆ⁽²²⁾

ปรากฏการณ์เหล่านี้นับเป็นแนวโน้มใหม่ที่เพิ่งปรากฏขึ้นในรอบทศวรรษนี้เอง แม้กระนั้นเมื่อกล่าวโดยทั่วไปก็ยังถือว่า ในปัจจุบันศาสตร์ด้านกฎหมายของจีนยังจัดเป็นศาสตร์ที่ล่าหลังที่สุดในบรรดาสังคมศาสตร์ทั้งหลายในดินแดนสังคมนิยมแห่งนี้

ทั้งหมดข้างต้นคงนับเป็นคำอธิบายคร่าว ๆ เกี่ยวกับพัฒนาการแนวคิดทางนิติศาสตร์หรือความผันผวนของการตีความบทบาทของกฎหมายในค่ายสังคมนิยม ที่เริ่มจากภาพลักษณ์ของกฎหมายในเชิงลบและเปลี่ยนมาในเชิงบวกมากขึ้น หากเพียงกระนั้นก็ยังมีข้อน่าสังเกต เพิ่มเติมว่า แม้ในทางทฤษฎีจะได้มีการเปลี่ยนแปลงแนวความคิดเกี่ยวกับคุณค่าหรือบทบาทของกฎหมาย

(21) Tao - Tai Hsia & Wendy I. Zeldin, "Recent Legal Developments in the People's Republic of China", (Harvard International Law Journal, Vol. 28, No. 2 1987), P. 249

(22) Frankie Fook Lun Leing, "Some Observation on Socialist Legality of the People's Republic of China", (California Western International Law Journal, Vol. 17, 1987), P. 104 ; Tao-tai Hsia & Wendy I. Zeldin, "Recent Legal Developments in the People's Republic of China", Op.cit., PP. 254 - 6

ดังกล่าวแล้ว ในทางปฏิบัติกลไกบริหารของรัฐสังคมนิยมจะผูกมัดตัวเองกับแนวคิดในเชิงหลักนิติธรรม (Socialist Legality) เพียงใด เนื่องจากปัญหาเรื่องความเป็นเผด็จการหรือการละเมิดสิทธิมนุษยชนในประเทศสังคมนิยม ยังเป็นประเด็นที่ปรากฏในรายงานเอกสารขององค์กรระหว่างประเทศด้านสิทธิมนุษยชนอยู่เนือง ๆ ถึงแม้จะมีข้อสังเกตของนักวิชาการผู้สนใจระบบกฎหมายสังคมนิยมว่า ระบบกฎหมายโดยทั่วไป (ยกเว้นในส่วนที่เกี่ยวกับเสรีภาพของพลเมืองหรือเสรีภาพทางการเมือง) ของประเทศทุนนิยมตะวันตก และประเทศสังคมนิยมกำลังก้าวรวมบรรจบเข้าหากัน (Converging) ก็ตาม^(22A)

น่าคิดส่งท้ายว่าปัญหาความไม่มั่นคงของสิทธิมนุษยชนในรัฐสังคมนิยมคงมิใช่ประเด็นทางกฎหมายอย่างเดียว ส่วนสำคัญคงขึ้นอยู่กับโครงสร้างหรือระบบการรวมศูนย์อำนาจกันอย่างเข้มข้นในพรรคคอมมิวนิสต์หรือองค์กรทางการเมือง (Politburo, Central Committee) ภายในพรรคฯซึ่งทำให้นโยบายพรรคหรือเจตจำนงของพรรคมีอิทธิพลเหนือการตีความหรือการบังคับใช้กฎหมายเป็นส่วนใหญ่ การขาดกระบวนการยุติธรรมที่ดีพอ หรือความไม่เป็นอิสระของอำนาจฝ่ายตุลาการอย่างแท้จริงในทางปฏิบัติ อันเนื่องจากการที่บรรดาผู้นำรัฐสังคมนิยมยังไม่ให้การยอมรับอย่างผูกมัดจริงจังก็นับเป็นปัญหาใหญ่ข้อหนึ่ง ในขณะที่รัฐสังคมนิยมปฏิเสธแนวคิดเรื่องการตรวจสอบถ่วงดุลย์อำนาจในสังคม ปัญหาที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันดูเหมือนจะทำให้ข้อเสนอของนักทฤษฎีบางคน (อาทิ Mihailo Markovic) ที่ให้นำความคิดเรื่องการแบ่งแยกอำนาจมาใช้ในรัฐสังคมนิยมมีความชอบธรรมมากขึ้น

ประเด็นการเปลี่ยนแปลงข้างต้นจึงเป็นความจำเป็นทางปฏิบัติของรัฐสังคมนิยมเอง เพราะมิฉะนั้นแล้วบทบัญญัติเกี่ยวกับการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนในกฎหมายรัฐธรรมนูญของรัฐสังคมนิยม (ดังตัวอย่างในรัฐธรรมนูญยูโกสลาเวีย มาตรา 198) ก็คงมีสภาพดังที่มีผู้วิจารณ์ว่าเป็นเพียงเครื่องประดับตกแต่งที่ไม่มีประสิทธิผลในการบังคับใช้แต่อย่างใด⁽²³⁾ ดังมีรายงานการละเมิดสิทธิมนุษยชนในรัฐสังคมนิยมอยู่ทุกปีจากองค์กรนิรโทษกรรมสากล (Amnesty International)

3. ในสังคมคอมมิวนิสต์ที่สมบูรณ์ กฎหมายในฐานะที่เป็นเครื่องมือของการควบคุมสังคมจะเหือดหาย (Withering away) และสูญสิ้นไปในที่สุด

ประเด็นข้อสรุปนี้ ความจริงเป็นเรื่องของการพยากรณ์อนาคต มิใช่เป็นเรื่องข้อสรุปทางทฤษฎีบนพื้นฐานของเงื่อนไขเวลาปัจจุบันซึ่งอาจพิสูจน์ความถูกต้อง มองโดยทั่วไปแล้วข้อสรุปเชิง

(22 A) ทรรศนะของศาสตราจารย์ เทย์ (A.E.S. Tay), อ้างใน *The University of Sydney News*, 13 October 1981.

(23) Milan Nikalic "Final Statement", (New Left Review, No. 150, March/April 1985), PP. 134 - 5

พยากรณ์นี้เห็นว่ามีความเสี่ยงแบบอภิปรายในเชิงศาสนายูมาก ๆ ในแง่ที่คล้ายกับการให้คำมั่นสัญญาหรือการยืนยันต่อภาวะที่คล้ายสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของสังคมนิยมของมาร์กซ์ในอนาคตรอบโลกที่โลกจะอยู่กันอย่างสันติสุข มีแต่ความเป็นภราดรภาพระหว่างมนุษย์ด้วยกันเอง มีแต่ความเสมอภาคกันอย่างแท้จริง จนไม่ต้องมีการแบ่งแยกระหว่างการเป็นผู้ปกครอง และผู้อยู่ใต้ปกครอง, ไม่ต้องมีรัฐในลักษณะกลไกของการข่มขู่บังคับให้คนต้องอยู่ในระเบียบ และไม่ต้องมีกฎหมายที่ออกมาใช้บังคับกำหนดกะเกณฑ์ให้คนต้องประพฤติตามกฎเกณฑ์ซึ่งวางไว้

แน่นอนว่าภาวะอุดมคติตามคำพยากรณ์นั้นฟังดูแล้ว ด้านหนึ่งก็ชวนให้เคลิบเคลิ้มอยู่ในใจ และหลาย ๆ คนก็พอใจที่จะรักษาความรู้สึกเช่นนี้ไว้ จนกลายเป็นเรื่องความศรัทธาอย่างบริสุทธิ์ แต่อีกด้านหนึ่งก็มีผู้คนจำนวนมากที่มองว่าเป็นเรื่องเพ้อฝันเหลวไหล อย่างไรก็ตาม ก่อนที่เราจะเห็นด้วยกับฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง สิ่งสำคัญคงต้องเริ่มที่การศึกษาถึงที่มาหรือเหตุผลของคำพยากรณ์นี้

ประเด็นเรื่องการเหือดหายหรือการสลายตัวอย่างช้า ๆ ของรัฐ และกฎหมายนี้แท้จริงเป็นเรื่องที่ได้แย้งกันอย่างมาก ๆ ในหมู่นักทฤษฎีของมาร์กซ์ลัทธิ ทั้งฝ่ายที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วย และถึงที่สุดแล้วก็เป็นเรื่องที่คล้าย ๆ กับข้อสรุปสองข้อที่ผ่านมากเกี่ยวกับธรรมชาติและบทบาทของกฎหมาย กล่าวคือเป็นข้อสรุปที่เกิดจากการตีความเอาเองภายหลังของบรรดาเหล่าสาวกของมาร์กซ์ โดยเฉพาะปัญหาเรื่องการเหือดหายของกฎหมายในสังคมนิยมขั้นสุดท้ายซึ่งไม่ปรากฏหลักฐานสนับสนุนที่แน่นอนใด ๆ ในงานเขียนของมาร์กซ์และเอนเงิลส์ มีเพียงข้อเขียนของเอนเงิลส์ชื่อ "Anti - Dühring" เท่านั้น ซึ่งกล่าวในเชิงพยากรณ์ว่า สังคมนิยมขั้นสุดท้ายหรือรัฐบาลของบุคคล (The Government of Persons) จะเหือดหายไร้ความจำเป็นในการดำรงอยู่อีกต่อไป แต่ข้อเขียนชิ้นเดียวนี้ ก็เป็นการพูดถึงการเหือดหายของรัฐเท่านั้น มิได้รวมถึงกฎหมายหรือสิ่งที่ถือว่าเป็นโครงสร้างส่วนบนของสังคมทั้งหมด⁽²⁴⁾ แม้ว่าจะเป็นไปได้โดยการสันนิษฐานว่าเอนเงิลส์มองรัฐและกฎหมายในลักษณะที่เป็นสถาบันซึ่งเปราะบางอันจะมีการเคลื่อนไหวหรือพัฒนาการที่คล้ายคลึงกัน ข้อสันนิษฐานเช่นนี้ก็ไม่เคยมีการพูดไว้อย่างจะแจ้งใด ๆ โดยเอนเงิลส์⁽²⁵⁾ และแม้จะสันนิษฐานกันเอาเองข้อสันนิษฐานนี้ในที่สุดก็จะพบว่าเป็นเรื่องของความเพ้อฝัน (Utopia) ยิ่งกว่าความเป็นจริงที่อาจคาดคะเนได้ เนื่องจากทราบได้ที่มนุษย์ทุกคนยังมิได้บรรลุหรรณต์ ยังต้องการคงบังเอิญภาพของตัวเองไว้ควบคู่ไปกับความสัมพันธ์เชิงสังคมกับเพื่อนมนุษย์อื่น ๆ ในภาวะที่สังคมมีความซับซ้อนมากขึ้นเรื่อย ๆ อันเป็นผลธรรมชาติของการพัฒนา (แม้จะเป็น

(24) Timothy O'Hagan, "The End of Law?", Op.cit., P. 87

(25) E. Bodenheimer, "Jurisprudenc" Op.cit., P. 82

ความซับซ้อนชนิดที่ไม่มีความขัดแย้งในอำนาจหรือผลประโยชน์ก็ตาม) พร้อมกับจำนวนสมาชิกในสังคมที่หลากหลายทั้งปริมาณและคุณภาพ ภายใต้เงื่อนไขเช่นนี้ที่กฎเกณฑ์เกี่ยวกับความสัมพันธ์ของปัจเจกบุคคลยังต้องดำรงอยู่อย่างไม่อาจเป็นอื่นได้

อย่างไรก็ดี น่าสังเกตว่าข้อสรุปเรื่องการเหือดหายของกฎหมายนี้เป็นข้อสรุปที่ได้รับการปราศจากโฆษณาโดยบรรดานักทฤษฎีกฎหมายของโซเวียตในช่วงต้น ๆ หลังการปฏิวัติ (1917) (เช่นเดียวกับข้อสรุป 2 ข้อก่อนหน้านี) โดยเฉพาะจากนักทฤษฎี หรือนักปรัชญากฎหมายคนสำคัญยิ่งของโซเวียตในยุคนั้นคือ P.I. Stuchka, Eugene Pashukanis ซึ่งต่างยืนยันถึงการสิ้นสุดภารกิจหรือความจำเป็นทางกฎหมาย (ในฐานะที่โดยธรรมชาติเป็นเครื่องมือหรืออุดมการณ์ของชนชั้นที่กดขี่) ในเมื่อปราศจากสังคมชนชั้นอีกต่อไป ท่าทีและข้อสรุปเช่นนี้ต่อมาถูกลบถูกเปลี่ยนแปลงพลิกผันในยุคสมัยของสตาลิน (Stalin) ที่หันมาเน้นบทบาทของกฎหมายอย่างเข้มข้นอีกครั้งในทางการเมืองในฐานะเป็นเครื่องมือเพื่อการลงโทษหรือถอนรากถอนโคนผู้เป็นปรปักษ์ต่อการปฏิวัติ กฎหมายในยุคสมัยนี้จึงเป็นกลไกทางการเมือง อันน่าสะพรึงกลัวโดยแสดงออกซึ่งลักษณะอันก้าวร้าวป่าเถื่อนของกฎหมายมากกว่าบทบาทเชิงสร้างสรรค์หรือค้ำจุนสิทธิเสรีภาพ และเช่นกันที่ข้อสรุปหรือบทบาทของกฎหมายในยุคสตาลินเช่นนี้ได้เริ่มเสื่อมการยอมรับเมื่อรัฐบาลโซเวียตในยุคสมัยของครุสเชฟได้เปลี่ยนนโยบายหันมาฟื้นฟูความสำคัญของกฎหมายอีกครั้ง และหันมาเน้นถึงสาระประโยชน์ของสิ่งที่เรียกว่า “ความถูกต้องตามกฎหมายของสังคมนิยม” (Socialist Legality) ซึ่งอาจตีความว่าหมายถึง “หลักนิติธรรมแบบสังคมนิยม” ดังกล่าวมาแล้ว⁽²⁶⁾ อีกทั้งยังมีการเน้นบทบาทของกฎหมายเชิงศาสนาในแง่เป็นกลไกเพื่อการชำระล้างความชั่วร้ายต่าง ๆ ออกจากธรรมชาติของมนุษย์หรือปมเพาะมโนธรรมแก่ประชาชน เพื่อความเป็นมนุษย์สมบูรณ์แบบในอนาคต⁽²⁷⁾

(26) รายละเอียดในส่วนที่ว่าด้วยการพัฒนาเปลี่ยนแปลงความคิดเรื่องรัฐและกฎหมายในประเทศสังคมนิยม ขอให้ดู Eugene Kamenka, Robert Brown & Alice Erh-Soon Tay, (Eds) "Law and Society",

(Edward Arnold, 1978), PP. 63 - 7

(27) ลักษณะกึ่งศาสนา (Quasi - religious Charater) ของกฎหมายโซเวียตแสดงออกจากหลาย ๆ จุดในประมวลกฎหมายอาญา (อาทิกำหนดให้ประชาชนปฏิบัติต่อกันเสมือนพี่น้องกัน, ต้องมีการช่วยเหลือด้านเงินทองแก่ลูกและพ่อแม่ที่แก่เฒ่า, หน้าที่รายงานอาชญากรรมให้เจ้าหน้าที่ของรัฐทราบ), ประมวลกฎหมายครอบครัว (เรียกร้องให้ส่งเสริมความสัมพันธ์อันบริสุทธิ์ในครอบครัวแทนที่การค้าจนถึงแต่ผลประโยชน์ทางวัตถุ การลบล้างความไม่เสมอภาคของสตรี, การสร้างสรรค์ให้เกิดความพอใจอย่างเต็มเปี่ยมในครอบครัวที่มีความรู้สึกส่วนตัวอันลึกซึ้งต่อกัน), ประมวลกฎหมายแพ่ง (โดยเฉพาะในส่วนของกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับเรื่องละเมิดที่พยายามจำกัดมิให้มีการเรียกร้องค่าเสียหายที่เป็นตัวเงินหรือวัตถุ ด้วยเห็นว่าเงินไม่พึงเป็นอุปกรณ์สำคัญในการลบล้างความเจ็บปวด) นอกจากนี้ยังมีประมวลจริยธรรมสำหรับประชาชนทั่วไปซึ่งแม้จะไม่มีค่าบังคับเป็นกฎหมายโดยตรงแต่บัญญัติหลาย ๆ เรื่องก็ถูกนำไปบรรจุในกฎหมายเฉพาะต่าง ๆ

น่าสนใจต่อว่า ลักษณะกึ่งศาสนาเช่นนี้ดูเหมือนจะมีจุดร่วมกับทฤษฎีขององเกลส์ (Engels) ที่กล่าวยอมรับอย่างเปิดเผยในงานเขียนหลาย ๆ ชิ้นของเขาต่อลักษณะเชิงศาสนาของการเคลื่อนไหวฝ่ายสังคมนิยม รายละเอียดในประเด็นนี้ขอให้ดู Christopher Osakwe, "The Four Images of Soviet Law : A Philosophical Analysis of the Soviet Legal System", Op.cit., PP. 21 - 5

ในปัจจุบัน อาจกล่าวได้ว่าแนวข้อสรุปหรือการตีความแบบเดิมเรื่องการเหือดหายของกฎหมาย เป็นสิ่งที่นักวิชาการหรือนักทฤษฎีจำนวนมากถือว่าตายแล้ว หรือไม่ให้การยอมรับอีกต่อไป⁽²⁸⁾ และในทางข้อเท็จจริงก็ปรากฏว่า กฎหมายในสังคมนิยมก็ไม่มีที่ท่าว่าจะเหือดหายลดลง แต่กลับมีจำนวนเพิ่มขึ้นในทิศทางตรงกันข้าม แนวการตีความในยุคหลังจึงมองว่า แม้สังคมจะพัฒนาสู่จุดหมายอุดมคติได้สูงเพียงใดก็ตามสังคมก็ยังคงมีกฎหมายบังคับใช้เพื่อคุ้มครองปกป้องสิทธิเสรีภาพส่วนบุคคล ให้พ้นจากการแทรกแซงจากปัจเจกบุคคลด้วยกัน อย่างไรก็ตามนำคิดเช่นกันถึงความเป็นไปได้ว่ายิ่งสังคมพัฒนาสู่ภาวะอุดมคติที่เต็มไปด้วยความรักใคร่สมานฉันท์ในหมู่สมาชิก สังคมจะมีกฎหมายน้อยลงเรื่อย ๆ โดยเฉพาะกฎหมายที่มีลักษณะหยาบ ๆ ช่มชู้กตชี่กฎหมายที่มีบทลงโทษรุนแรงหรือกฎหมายที่แทรกแซงการใช้สิทธิบางประการของบุคคล ดังคำกล่าวในทำนองว่า สังคมยิ่งดีขึ้น (อย่างแท้จริง) มากเพียงใด กฎหมายก็ยิ่งปรากฏน้อยลงเพียงนั้น อันเป็นภาวะที่คล้ายย้อนกลับไปสู่ยุคสมัยที่มนุษย์รวมอยู่กันเป็นชุมชน (Community) แบบชนบทดั้งเดิมที่ความสัมพันธ์ของชีวิตเป็นไปอย่างแน่นแฟ้น และแก้ไขข้อพิพาทในชีวิตด้วยการไกล่เกลี่ยประนีประนอมมากกว่าจะใช้กลไกทางกฎหมาย⁽²⁹⁾ แต่ตราบเท่าที่ปัจเจกภาพของบุคคลแต่ละคนยังดำรงอยู่และเป็นที่ยอมรับ พร้อมกับความจำเป็นที่มนุษย์ต้องรวมตัวกันอยู่ในรูปสังคมนิยมใหม่ที่ความสัมพันธ์ของชีวิตมีความซับซ้อนมากขึ้นกฎเกณฑ์ทางสังคมในรูปกฎหมายก็คงเป็นสิ่งที่มนุษย์ต้องพึงพิงการดำรงอยู่ของมั่นคงตลอดไป เพียงแต่ความเปลี่ยนแปลงอันอาจคาดหมายน่าจะอยู่ที่การเพิ่มขึ้นในลักษณะความเที่ยงธรรมของการบังคับใช้และเป้าหมายอันเป็นไปเพื่อส่วนรวมอย่างแท้จริงของกฎหมาย ในแง่ที่จึงเท่ากับเป็นการลบล้างคำกล่าวของ Thrasymachus (ในหนังสือ “อุดมรัฐ” (Republic) ของเพลโต) ที่ว่า กฎหมายคือสิทธิหรือความถูกต้องของผู้แข็งแรงกว่า เนื่องจากในสังคมแห่งมนุษย์อันแท้จริง (Truly human society) จะไม่มีผู้แข็งแรงกว่าซึ่งสามารถกดขี่หรือเหยียบย่ำผู้อ่อนแอกว่าได้ตามอำเภอใจอีกต่อไป ปัญหาสำคัญคงเหลือเพียงว่าสังคมดังกล่าวจะเกิดขึ้นได้จริงจึ่งสักเพียงใดหากมิใช่ “ยูโรเปีย” ในความนึกฝันเท่านั้น

บทสรุปแนวคิดของเรนเนอร์ (Karl Renner) และ พาชุกานิส (Eugene Pashukanis)

การถกเถียงในข้อสรุปหลัก ๆ 3 ข้อข้างต้น คงเป็นการพิจารณาแนวคิดด้านกฎหมายในระดับรากฐานของฝ่ายมาร์กซิสต์ โดยผ่านการอ้างอิงหรือตีความงานความคิดของผู้ให้กำเนิดลัทธินี้โดยตรง นอกเหนือจากข้อถกเถียงเหล่านี้แล้ว โดยทั่วไปในระยะหลังก็ไม่ปรากฏงานเขียนด้านทฤษฎีกฎหมายใด ๆ ของนักคิดนักกฎหมายจากประเทศสังคมนิยม ซึ่งโดดเด่นหรือเป็นที่ยอมรับ

(28) Alice Erh-Soon Tay & Eugene Kamenka, “Marxism, Socialism and the Theory of Law”, Op.cit., P. 217

(29) Jerold Auerbach, “Justice Without Law?”, (Oxford University Press, 1983), P. 13

จากแวดวงวิชาการของตะวันตก ส่วนสำคัญอาจเนื่องจากการมีข้อสรุปเบ็ดเสร็จซึ่ง “ลงตัว” แล้ว เกี่ยวกับกฎหมายที่เป็น “ทางการ” จากรัฐสังคมนิยมทำให้ไม่มีการคิดค้นแนวคิดใหม่ๆ ขึ้นมา หรือมีฉะนั้นก็อาจเนื่องมาจากความจำกัดของบรรยากาศแห่งเสรีภาพทางวิชาการในโลกสังคมนิยมเอง อย่างไรก็ตาม แม้โดยภาพรวมจะไม่ปรากฏงานด้านทฤษฎีกฎหมายที่โดดเด่นจากค่ายสังคมนิยม กล่าวดังนี้แล้วก็ยังมีย่อยกเว้นอยู่เช่นกัน ในงานความคิดของนักกฎหมายบางท่านซึ่งเป็นที่ยอมรับหรือสนใจของนักวิชาการตะวันตกแม้ซึ่งมิได้เป็นผู้เชื่อมโยงใฝ่ใจในมาร์กซิสต์ด้วยก็ตาม ย่อยกเว้นนี้ ปรากฏจากงานความคิดของนักทฤษฎีกฎหมายสองท่านจากประเทศออสเตรีย และโซเวียตตามลำดับ กล่าวคือ คาร์ล เรนเนอร์ (Karl Renner : 1870 - 1950) และยูจีน พาชุกานีส (Eugene B. Pashukanis : 1891 - 1937)

ในฐานะมาร์กซิสต์ผู้เคยเป็นประธานาธิบดีของประเทศออสเตรียช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง เรนเนอร์เขียนงานสำคัญด้านทฤษฎีกฎหมาย (ซึ่งได้รับการตีพิมพ์ครั้งแรกในปี ค.ศ. 1904) เรื่อง “บทบาททางสังคมของสถาบันกฎหมาย โดยเฉพาะส่วนที่เกี่ยวกับทรัพย์สิน” (The Social Function of Legal Institutions, especially Property) ซึ่งต่อมาหลังผ่านการปรับปรุงแก้ไขก็ได้มีการแปลเป็นภาษาอังกฤษภายใต้ชื่อเรื่องใหม่ว่า “สถาบันกฎหมายเอกชนและบทบาททางสังคม” (The Institutions of Private Law and Their Social Functions) งานเขียนชิ้นนี้ของเรนเนอร์ส่วนใหญ่เป็นการวิพากษ์วิจารณ์ความไร้มนุษยธรรมของสังคมนิยม ซึ่งเขาเห็นว่าทำลายความผูกพันส่วนตัวของมนุษย์และลดค่ามนุษย์ให้เป็นเหมือนส่วนเกินย่อย ๆ อันหนึ่งของระบบการแบ่งส่วนผลประโยชน์ทางการค้า โดยในกระบวนการแปรผันความเป็นมนุษย์นี้ (ธรรมชาติของ) ทรัพย์สินได้ถูกเปลี่ยนย้ายจากสภาพความเป็นวัตถุอันจับต้องได้ที่เคยถูกควบคุมโดยปัจเจกบุคคลให้กลับกลายเป็นมีบทบาทของสังคมอย่างแพร่หลาย โดยที่ช่องว่างระหว่างการมีกรรมสิทธิ์และการควบคุมหรือใช้ทรัพย์สิน จะเพิ่มขยายมากขึ้น

ประเด็นสำคัญทางปรัชญากฎหมายในงานเขียนนี้อยู่ที่ข้อสรุปว่า กฎหมายในฐานะเป็นระบบแห่งการใช้เหตุผล (Intellectual system) ย่อมประกอบด้วยสถาบันและแนวความคิดพื้นฐานซึ่งมีลักษณะเป็นกลางทางสังคมวิทยา สถาบันและแนวคิดอันประกอบขึ้นมาเป็นกฎหมายนี้จะดำรงอยู่โดยมีการเปลี่ยนแปลงอย่างน้อยมากในแง่นิยามความคิดซึ่งปรากฏมาตั้งแต่ครั้งโรมันโบราณ อีกทั้งเป็นสิ่งที่ไม่สามารถอนุมานขึ้นโดยตรงจากฐานทางเศรษฐกิจ หรือผลประโยชน์ทางชนชั้น การใช้ประโยชน์ในสถาบันและแนวคิดเหล่านี้เล่าก็อาจเป็นไปได้เพื่อ วัตถุประสงค์และในวิถีทางอันแตกต่างกันสุดแล้วแต่สังคมซึ่งมีแบบวิถีการผลิตที่แตกต่างกัน นอกจากนี้เรนเนอร์ ยังเชื่อว่าพัฒนาการของระบบทุนนิยม ที่รัฐประชาธิปไตยเพิ่มบทบาทในการปกป้องคุ้มครองผลประโยชน์

ส่วนรวม ทำให้เราสามารถคาดทำนายลักษณะของกฎหมายภายใต้ความคิดสังคมนิยมได้ จากการพิจารณาพัฒนาการทางกฎหมายร่วมสมัยที่เน้นความสำคัญของสังคมหรือบทบาทที่เพิ่มขึ้นของกฎหมายมหาชนอันขยายพรมแดนเข้าครอบคลุมกฎหมายเอกชนมากขึ้นเรื่อย ๆ ในกรณีทฤษฎีสันในฐานะเป็นแนวความคิดทางกฎหมายซึ่งมีนัยดั้งเดิม ครอบคลุมถึงเรื่องอำนาจในการจำหน่ายจ่ายโอนและการห้ามมิให้ผู้อื่นเข้าเกี่ยวข้อง จะยังคงเป็นแนวความคิดสำคัญอันขาดมิได้ไม่ว่าในระบบกฎหมายใด ๆ เนื่องจากอย่างน้อยในท้ายที่สุดก็ต้องมีบุคคลใดบุคคลหนึ่งรับผิดชอบในอำนาจครอบคลุมทฤษฎีสันตามกฎหมายเช่นนั้น ดังเราจะเห็นได้ว่า ทฤษฎีสันหาใช่เป็นเรื่องการได้ประโยชน์ในกฎหมายแต่อย่างเดียวไม่หากยังเกี่ยวข้องกับเรื่องการเสียประโยชน์ด้วย กล่าวคือ ในแง่เป็นรากฐานของความรับผิดชอบ (Liability) ต่าง ๆ ความจำเป็นของการต้องบังคับให้มีความรับผิดชอบ คงเป็นเช่นเดียวกับความจำเป็นที่ต้องมีระเบียบทางการบริหารการปกครอง, ระเบียบในการทำงาน ระเบียบของการแบ่งปันผลประโยชน์ต่าง ๆ ซึ่งทั้งหมดล้วนเป็นสิ่งที่ไม่อาจตัดขาดออกจากชีวิตทางสังคมของมนุษย์ โดยเหตุนี้กฎหมายจึงไม่อาจเหือดหายไปจากสังคมได้ จริงอยู่ว่าอาจมีการเปลี่ยนแปลงบทบาทและความสำคัญอย่างชนิดถอนรากถอนโคนภายในระบบบรรทัดฐานหรือสถาบันทางกฎหมายหนึ่ง ๆ แต่ทว่าตัวบรรทัดฐานเองนั้นก็ยังคงคงอยู่เสมอ⁽³⁰⁾

ในกรณีของ พาชุกานีส (Pashukanis) นักทฤษฎีกฎหมายชาวโซเวียตท่านนี้ได้สร้างงานเขียนสำคัญเรื่อง “ทฤษฎีกฎหมายโดยทั่วไปและมาร์กซิสม์” (General Theory of Law and Marxism) ตีพิมพ์ครั้งแรกเป็นภาษารัสเซียเมื่อปี ค.ศ. 1924 และมีการแปลถ่ายทอดเป็นภาษาอื่น ๆ ในภายหลัง

ในงานเขียนซึ่งได้รับความสนใจอย่างสูงจากวงวิชาการตะวันตกขณะนี้ พาชุกานีส มองกฎหมายในแง่เป็นปรากฏการณ์สังคมอย่างหนึ่งซึ่งเกี่ยวเนื่องกับชนชั้นเจ้าสมบัติ, เป็นระบบการพิจารณาตัดสินอันเกี่ยวข้องกับกระบวนการผลิตประเดินพิพาทต่าง ๆ ให้เป็นเรื่องการตัดสินชี้ขาดถึงสิทธิของบุคคลตามกฎหมายซึ่งมีลักษณะเป็นนามธรรมและเสมอภาคเท่าเทียมกันพร้อมทั้งมีความเชื่อประกอบว่าบุคคลในสถานะเช่นนี้ต่างมีเจตจำนงเสรี, เป็นปัจเจกชนผู้ทรงไว้ซึ่งสิทธิและหน้าที่ต่าง ๆ สำหรับ พาชุกานีสแล้ว สารสำคัญแห่งกฎหมาย (The essence of law) คือกฎหมายนิติกรรมสัญญา การกำหนดให้กิจกรรมของมนุษย์กลายเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับกฎหมายอันเป็นผลสัมพันธ์จากการปฏิบัติของชนชั้นเจ้าสมบัติ ได้หลอมรวมความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งหมดระหว่างปัจเจกบุคคลและรัฐ, รัฐด้วยกันเอง, สามีและภรรยา, คนงานกับนายจ้าง และระหว่างอาชญากรกับสังคม ให้กลายเป็นความสัมพันธ์เชิงนิติกรรมสัญญาหรือเรื่องในทำนองการแลกเปลี่ยนสินค้าทั้งหมด ซึ่ง

(30) รายละเอียดความคิดทางกฎหมายของเรนนอร์ ขอให้ดู Karl Renner, “The Institutions of Private Law and Their Social Functions”. (Routledge & Kegan Paul, London and Boston, 1976)

ปฏิเสธความแตกต่างใดๆ ในแง่สถานภาพระดับชั้น, อำนาจระดับความสำคัญหรือผลประโยชน์ทางสังคม. ในแง่นี้ อาชญากรรมจึงถูกมองว่าเป็นเหมือนบางสิ่งบางอย่างที่ (สังคม) ต้องจ่ายราคาไป กล่าวโดยสรุปกฎหมายก็คือ ระบบแห่งนามธรรมและระบบที่ทำให้เกิดสภาวะปัจเจกภาพ (Individualization) ในความสัมพันธ์ของมนุษย์อันตั้งอยู่บนมายาภาพซึ่งสะท้อนถึงลักษณะการแลกเปลี่ยนเชิงพาณิชย์ หากสะท้อนความเป็นจริงของสังคมโดยทั่วไปไม่ได้ ภายใต้ “สาธารณรัฐแห่งตลาด” (The Republic of Market) เช่นนี้ ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลก็ดี, เพื่อนฝูง, สมาคม, บริษัท และแม้แต่รัฐ จะถูกลดฐานะให้เป็นเพียงเสมือนผู้ซื้อและผู้ขายสินค้า ซึ่งต่างเผชิญหน้ากันบนข้อสมมุติอันเป็นนามธรรมของความเสมอภาคและการมีคุณค่าเท่าเทียมกัน ซึ่งล้วนเป็นเรื่องหลอกลวงปิดบังและส่งเสริมความไม่เสมอภาคและภาวะยอมจำนน อันเป็นความเป็นจริงที่ดำรงอยู่ในสังคม ในทวศณะของพาชูคานีส การปรากฏตัวของ “สาธารณรัฐแห่งตลาด” เช่นนี้ นับเป็นการปกปิดอำพราง “การกดขี่ของโรงงานผลิตสินค้า” (Despotism of the Factory) (หรือระบบเศรษฐกิจนั่นเอง) ลักษณะตรงข้ามนี้จะปรากฏในสังคมนิยม เนื่องจากกฎหมายจะถูกแทนที่ด้วยนโยบายและการวางแผน แนวความคิดเรื่อง “อันตรายต่อสังคม” จะเข้ามาแทนที่แนวความคิดปัจเจกชนนิยมของพวกเจ้าสมบัติในเรื่อง “ความผิด” และ “เจตนาร้าย” (Mens rea) อาชญากรจะไม่ถูกลงโทษในลักษณะของการ “จ่ายคืน” อาชญากรรมที่ตนได้กระทำไปเหมือนในอดีต แต่ทว่า จะได้รับการแก้ไขพยาบาลและอบรมสั่งสอนใหม่ การปลดปล่อยบุคคลเหล่านี้จึงกระทำต่อเมื่อรัฐเห็นว่า ได้แก้ไขรักษาบุคคลนั้นหายจากความผิดปกติเรียบร้อยแล้ว⁽³¹⁾

เนื้อหาโดยสรุปข้างต้นในงานความคิดของเรนเนอร์และพาชูคานีส คงนับได้ว่าเป็นการเสนอมิติหนึ่งของคำอธิบายบทบาทหรือธรรมชาติของกฎหมายในทางสังคมการเมืองโดยที่หลายจุดของคำอธิบายดังกล่าวปรากฏจุดอ่อนให้วิพากษ์วิจารณ์เทียบเคียงได้กับประเด็นโต้แย้งคล้ายคลึงกันก่อนหน้านี้ ซึ่งคิดว่าคงไม่จำเป็นต้องเอ่ยถึงอีก ข้อเท็จจริงซึ่งพึงได้รับรู้ในท้ายสุดน่าจะเป็นโคกนาฏกรรมของชีวิตบ้านปลายนักทฤษฎีคนสำคัญทั้งสอง โดยในกรณีของเรนเนอร์ก็ถูกประณามจากฝ่ายคอมมิวนิสต์ด้วยตัวเอง ว่าเป็นผู้ทรยศต่อการปฏิวัติ, นักลัทธิแก้ผู้เชื่อมั่น วิธีการเปลี่ยนแปลงอย่างสันติสู่สังคมนิยม ขณะที่พาชูคานีสก็ถูกจับกุม, ถูกประณามเช่นกัน ว่าเป็นผู้ทรยศ, นักทำลายล้างผู้แตกสลายกฎหมายให้เป็นเรื่องเศรษฐกิจหมด เขาถูกประหารชีวิตโดยคำสั่งของสตาลิน ผู้นำโซเวียตขณะนั้นในปี ค.ศ. 1937 และนับจากนั้นบรรดานักทฤษฎีกฎหมายของโซเวียตต่างก็พากันปฏิเสธทฤษฎีของพาชูคานีส

(31) ดูรายละเอียดความคิดทางกฎหมายของพาชูคานีสใน Piers Beime & Robert Snarlet, “Pashukanis : Selected Writings on Marxism and Law”, (Academic Press, 1980), esp. 37 - 131 อนึ่ง ขอให้สังเกตว่าการตีความภาวะอาชญากรให้เป็นเสมือนคนเจ็บป่วย (ทางจิตใจ) ดังกล่าวนับเป็นมูลฐานสำคัญที่ทำให้รัฐสังคมนิยมใช้เป็นเหตุอ้างจับกุมบุคคลที่เป็นฝ่ายตรงข้ามและส่งตัวไป “รักษา” ในสถานพยาบาลจนเป็นเรื่องวิพากษ์วิจารณ์กันอย่างหนักในโลกเสรีนิยม

“.....การที่อยู่กับกฎหมายและใช้กฎหมายมาก ๆ นั้นอาจทำให้ติดในตัวบทกฎหมายมากไป และทำให้เห็นว่าถ้าพึ่งตัวบทกฎหมายจะให้ความยุติธรรมได้โดยสมบูรณ์ ความจริงกฎหมายเป็นเพียงเครื่องมือสำหรับกำหนดความถูกผิดเพื่ออาศัยเป็นหลักวินิจฉัยในการอำนวยความสะดวก หาใช่ปัจจัยสำคัญสิ่งเดียวในการให้ความยุติธรรมไม่ ดังนั้นจะอาศัยตัวบทกฎหมายกับคำให้การในศาลเท่านั้น ไม่ได้ ทั้งนี้เพราะตัวบทของกฎหมายรวมทั้งข้อเท็จจริงที่นำมากล่าวแก่ศาลเป็นสิ่งที่อาจนำมาพลิกแพลงให้ผิดเพี้ยนไปได้ต่าง ๆ ด้วยความหลง ด้วยอคติ หรือด้วยเจตนาอันไม่สุจริต ทำให้ความเที่ยงธรรมต้องถูกลิดรอนทำลายไป การอำนวยความสะดวก จึงต้องอาศัยตัวผู้ใช้กฎหมายคือท่านทั้งหลายเป็นปัจจัยสำคัญด้วยเท่า ๆ กันกับตัวกฎหมาย.....”

พระบรมราชาบาทของในหลวงในรัชกาลปัจจุบัน ในพิธีพระราชทานประกาศนียบัตรแก่ผู้สอบไล่ได้ตามหลักสูตรของสำนักอบรมศึกษากฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา 16 ตุลาคม 2521